

מצות ירושת ארץ ישראל - דעת הרמב"ן בספר המצוות

- א. לשון הרמב"ן
- ב. בירור דברי הרמב"ן: המצווה - כיבוש ושיבה
  1. הדרכים לקיום המצווה
  2. המצווה מוטלת על האומה
  3. דחיית האפשרות - המצווה היא המלחמה כנגד ז' עממין
  4. הכיבוש הוא מצות עשה חיובית
  5. הוכחת הרמב"ן מהספרי
  6. הוכחת הרמב"ן ממאמרי חז"ל במצות השיבה
  7. מצות השיבה מוטלת על היחיד גם בזמן הגלות
  8. הוכחה נוספת מחז"ל שהמצווה נוהגת אחר החורבן
- ג. ישיבה וישוב
- ד. דירה ושיבה
- ה. מדוע הכיבוש והישיבה אינן שתי מצוות?
  - ו. האם הכיבוש הוא מלחמה?
  - ז. מצות ישיבת ארץ ישראל נובעת מקדושתה
  - ח. תחומי קיום המצווה
    1. גבולות ההבטחה וגבולות עולי מצרים
    2. הסיבה לצמצום הגבולות בפרשת מסעי
    3. שיטת הרב ישראל אריאל
    4. מקומות בגבולות פרשת מסעי שלא נכבשו
  - ט. קיום מצות ישיבת ארץ ישראל בהנאה ובשמחה
  - י. אחרונים שפסקו כרמב"ן
  - יא. הקושיות על שיטת הרמב"ן ותירוץן
    1. מהפסוק לומדים דין כללי בחזקה בקרקע
    2. מדוע התאוה משה להיכנס לארץ?
    3. דוד עירום מן המצוות

א. לשון הרמב"ן

הבסיס לדיון במצוות הכיבוש והישיבה בארץ ישראל הם דברי הרמב"ן בהשמטות לספר המצוות של הרמב"ם, מצות עשה ד, ואלו דבריו¹:

שנצטוינו לרשת הארץ אשר נתן האל יתברך ויתעלה לאבותינו, לאברהם ליצחק וליעקב, ולא נעזבה ביד זולתינו מן האומות או לשממה. והוא אמרו להם: "והורשתם את הארץ וישבתם בה כי לכם נתתי את הארץ לרשת אותה והתנחלתם את הארץ" (במדבר לג, נג-נד). [ונכפל כזה העניין במצווה זו במקומות אחרים, כאמרו יתברך: "באו ורשו את הארץ אשר נשבע ה' לאבותיכם" (דברים א, ח). ופרט להם במצווה זו כולה בגבוליה ומצריה, כמו שאמר: "ובאו הר האמורי ואל כל שכניו, בערבה בהר בשפלה ובנגב ובחוף הים וגו'" (דברים א, ז), שלא יניחו ממנה מקום.

והראיה שזו מצווה, אמרו יתעלה בעניין המרגלים: "עלה רש כאשר דבר ה' [אלקי אבותיך] לך אל תירא ואל תחת" (דברים א, כא). ואמר עוד: "ובשלוח ה' אתכם מקדש ברנע לאמר עלו ורשו את הארץ אשר נתתי לכם" (דברים ט, כג). וכאשר לא אבו לעלות במאמר הזה, כתוב "ותמרו את פי ה' אלוקים [ולא האמנתם לו ולא שמעתם בקולו]", הוראה שהיא מצווה, לא יעוד והבטחה. וזו היא שחכמים קורין אותה מלחמת מצווה. וכך אמרו בגמרא סוטה (מד, ב) אמר רב יהודה²: מלחמת יהושע לכבוש, דברי הכל חובה, מלחמת דוד להרוחה, דברי הכל רשות. ולשון ספרי (פרשה קנו): "וירשתה וישבת בה" (דברים יז, יד) בזכות שתירש תשב³.

ואל תשתבש ותאמר, כי המצווה הזו היא המצווה במלחמת ז' עממין שנצטוינו לאבדם, שנאמר "החרם תחרימם" (דברים כ, יז). אין הדבר כן, שאנו נצטוינו להרוג האומות ההם בהלחמם עמנו, ואם רצו להשלים נשלים [עמהם] ונעזבם, בתנאים ידועים, אבל הארץ לא נניח אותם בידם ולא ביד

1. הנוסח המובא להלן הוא על פי מה שפרסם הרב ח"ד שעוועל, מהדורת מוסד הרב קוק, ירושלים תשמ"ח.

הרמב"ן נולד בגרונה שבספרד בשנת ד'תתקנ"ד (1194), ונפטר בארץ ישראל בשנת ה'ל' (1270). כגדול התורה בדורו, העמיד הרמב"ן תלמידים הרבה, ביניהם הרשב"א ור' אהרן הלוי (הרא"ה). בשנת ה"א כ"ז (1267), נאלץ הרמב"ן לגלות מספרד בעקבות ויכוח פומבי בענייני דת עם הנוצרים. בגיל 73 עלה הרמב"ן לארץ ישראל על אף הסכנות, ושם חידש את הישוב היהודי בירושלים, אשר נחרב קודם לכן על ידי הטטרים, ומשום כך הוא נחשב לאבי הישוב היהודי המחודש בירושלים.

2. לפנינו בגמרא: רבא. בדפוסי ספר המצוות, ובכתב יד מינכן: רבה.

3. לפנינו בספרי: בשכר שתירש תשב. במהדורת פינקלשטיין בשינויי נוסחאות לא ציין כנוסחת הרמב"ן. גם בפרשת ראה (יז, לא) לפסוק "וירשתם אותה וישבתם בה" גורס בספרי (פרשה נז): "בשכר שתירש תשב". ובפרשת כי תבוא (כו, א) לפסוק "וירשתה וישבתה" גורס בספרי (פרשה רצז) "משתירש תשב". ובמדרש תנאים: "מה שתירש תשב".

זולתם מן האומות בדור מן הדורות. וכן אם ברחו האומות ההם מפנינו והלכו להם, כמאמרם (דברים רבה שופטים ה, יד): "הגרגשי פנה והלך לו ונתן להם הקב"ה ארץ טובה כארצם זו אפריקי", נצטוינו אנחנו לבוא בארץ ולכבוש המדינות ולהושיב בה שבטינו. וכן אחרי הכריתנו העממים הנזכרים, אם רצו אחר כן שבטינו לעזוב את הארץ ולכבוש להם את ארץ שנער או ארץ אשור וזולתם מן המקומות, אינם רשאים, שנצטוינו בכבושה ובישיבתה. ומאמרם (סוטה מד, ב): "מלחמת יהושע לכבוש", תבין כי המצווה הזו היא הכיבוש.

וכן אמרו בספרי (פרשה נא): "כל המקום אשר תדרוך כף רגלכם בו לכם בו לכם נתתיו [כאשר דברתי אל משה]" (יהושע א, ג) - אמר להם: כל המקום שתכבשו חוץ מהמקומות האלו הרי הם שלכם, או רשות בידם לכבוש חוצה לארץ עד שלא יכבשו ארץ ישראל, תלמוד לומר: "וירשתם גוים גדולים ועצומים" (דברים יא, כג) ואחר כך "כל המקום אשר" כו'. ואמרו (בספרי שם) ואם תאמר: מפני מה כיבש דוד ארם נהריים וארם צובא ואין מצוות נוהגות שם, אמרו: דוד עשה שלא כתורה, והתורה אמרה משתכבשו ארץ ישראל תהיו רשאים לכבוש חוצה לארץ, והוא לא עשה כן. הרי נצטוינו בכיבוש כל הדורות.

ואומר אני כי המצווה שהחכמים מפליגים בה והוא דירת ארץ ישראל עד שאמרו (כתובות קי, ב): כל היוצא ממנה ודר בחוץ לארץ יהא בעיניך כעובד עבודה זרה⁵, שנאמר (שמואל א' כו, יט): "כי גרשוני היום מהסתפח בנחלת ה' לאמר לך עבוד אלוהים אחרים", וזולת זה הפלגות גדולות שאמרו בה, הכל היא ממצות עשה הזה, שנצטוינו לרשת הארץ ולשבת בה. אם כן היא מצות עשה לדורות מתחייב כל יחיד⁶ ממנו ואפילו בזמן גלות, כידוע בתלמוד במקומות הרבה.

ולשון ספרי (פרשה פ): מעשה⁷ ברבי יהודה בן בתירא ורבי מתיא בן חרש ורבי חנניה בן אחי רבי יהושע ורבי נתן⁸, שהיו יוצאין לחוצה לארץ, והגיעו לפלטיה⁹ וזכרו את ארץ ישראל, וזקפו עיניהם וזלגו דמעותיהם, וקרעו

4. בכל הספרים מובא כאן הפסוק "כל המקום אשר תדרוך כף רגלכם בו לכם יהיה" (דברים יא, כד).
5. לפנינו בכתובות קי, ב: "וכל הדר בחוצה לארץ דומה כמי שאין לו אלוה... אלא לומר לך כל הדר בחוץ לארץ כאילו עובד עבודת כוכבים". בתורת כהנים (פרשת בהר), בתוספתא (עבודה זרה ה, א) ובאבות דרבי נתן (פרק כו) גרסו "כל היוצא". הרמב"ן (בראשית כד, ג כה, כא, ובדרשה לקהלת מהדורת הרב שעוועל, כתבי הרמב"ן ח"א, ובדרשה לראש השנה שם עמ' רג) גרס "כל הדר בחוץ לארץ" כגירסת הגמרא שלפנינו. עיין בפרק "מצות ישיבת ארץ ישראל - מצווה חיובית או קיומית", סעיף ו'.
6. בכל הספרים הגירסה היא: אחד.
7. דברי ספרי אלה הביא הרמב"ן גם בדרשתו לקהלת עמ' רד.
8. בספרי מהדורת פינקלשטיין, ובדרשה הנ"ל: יונתן.
9. בספרי: לפלטים, בכתבי יד: לפלטיה, בדרשה: לפלטיין.

בגדיהם, וקראו המקרא הזה: "וירשתה וישבת בה ושמרת לעשות"¹⁰. אמרו:
שיבת ארץ ישראל שקולה כנגד כל המצוות¹¹.

דברי הרמב"ן מתחלקים לשלשה חלקים:

א. פתיחה, הכוללת:

1. הגדרת המצווה - כיבוש הארץ ושיבה בה.

2. הפסוק בתורה שממנו לומדים מצווה זו.

3. המקומות (הגבולות) בהם נוהגת המצווה.

ב. הוכחות, מפסוקים בתורה וממאמרי חז"ל, שמצות כיבוש הארץ היא מצות
עשה לדורות.

ג. הוכחות, מפסוקים בתורה וממאמרי חז"ל, שמצות הישיבה בארץ היא מצות
עשה, וחיובה הוא אישי ומוטל על כל יחיד גם בזמן הגלות.

ב. בירור דברי הרמב"ן: המצווה - כיבוש ושיבה

1. הדרכים לקיום המצווה

"שנצטוינו לרשת את הארץ... ולא נעזבה ביד זולתנו מן האומות או לשממה".
פתיחה זו מגדירה את המצווה. הפועל י-ר-ש בבניין פעל (קל) משמעותו - העברת
בעלות. תכלית המצווה היא להעביר את ארץ ישראל לרשותם-לבעלותם של ישראל,
כשהם השולטים בארץ והיושבים בה. וכיצד מעבירים את הארץ לשלטונו של עם
ישראל? הרמב"ן כותב: "ולא נעזבה ביד זולתנו מן האומות"¹². ופירושו: לא נשאיר
את ארץ ישראל ביד אומות העולם. נראה שכוונתו של הרמב"ן לומר שארץ ישראל
יכולה לעבור לרשותו של עם ישראל במלחמה ובכיבוש, אך הרמב"ן דייק בדבריו
כשכתב "ולא נעזבה ביד... האומות", ולא כתב שמצווה לכבוש את הארץ מיד
האומות, כי יש גם אפשרות שארץ ישראל תעבור לרשותם של ישראל ללא מלחמה.

ניתן, למשל, להשיג את הבעלות על ארץ ישראל על ידי ויתור של הגויים בדרכי
שלום. דין הקריאה לשלום "כי תקרב אל עיר להלחם עליה וקראת אליה שלום"

10. פסוק בצורה זו אינו בתורה, וכפי שמודפס מובא גם בכתב יד. מוזר הוא שבכל שלשת המקומות
שבהם הובא הספרי ברמב"ן - לא הובא הפסוק כלשונו. ראה עוד בפרק "ביאור הספרי במצות
שיבת ארץ ישראל", סעיף ה.

11. בספרי וברמב"ן בדרשתו על קהלת (עמ' רד) הגירסה היא: "המצוות שבתורה". לעומת זאת
בדרשה לראש השנה שם, עמ' רנא ליתא מילת "בתורה".

12. ביטוי זה מקביל לפסוק: "והורשתם את הארץ" - כיבוש מן האומות, "וישבתם בה" - ישיבה
ויישוב, וראה להלן.

(דברים כ, י), נוהג לפי הרמב"ן (שם כ, י-יא) גם בשבעת עממין וגם לאחר שעברו ישראל את הירדן. הוכחתו היא מהירושלמי (שביעית פ"ו ה"א): "היושע... היה שולח פרוסטיגמא (כתבים) בכל מקום שהיה הולך לכבוש. והיה כותב בה: מי שמבקש להשלים - יבוא וישלים, ומי שמבקש לילך לו - ילך לו, ומי שמבקש לעשות מלחמה - יעשה מלחמה...". נמצאנו למדים שיש אפשרות שארץ ישראל תעבור לרשות ישראל ללא מלחמה, אם העמים ישלימו או יעזבו את עריהם מרצונם וילכו לארץ אחרת, ואכן כך עשה הגרגשי "שפנה והלך לו לאפריקה" (שם, שם).

אפשרות נוספת היא, שהגויים יסכימו למכור את נחלותיהם לישראל. קניית ערים, שדות, או בתים על-ידי גוף ציבורי הפועל מטעמו של עם ישראל למטרה זו או אפילו על ידי אנשים פרטיים, גם היא נכללת בהגדרתו של הרמב"ן "ולא נעזבה ביד... האומות", וכלשון הרב שמואל מוהליבר: "...וכל כיברת ארץ שנקנת, הננו מקיימים המצווה של ירושה..."¹³. ומרן הרא"ה קוק כתב: "כאשר הקרן הקיימת לישראל כל עיקר העסק שלה הוא לקנות חבלי אדמה בארץ ישראל, להוציא אותה מידי הגויים ולהכניסם לידי ישראל, הרי זה בכלל מצות כיבוש ארץ ישראל... כיבוש על ידי קנין"¹⁴.

הרמב"ן מחדש שמכיוון שבדרך הטבע העמים לא יסכימו לוותר על אדמתם, הוסיפה התורה שכדי להעביר את ארץ ישראל לרשותו של עם ישראל, מצווה (אפילו) להלחם עליה, ומלחמה זו היא מצות עשה. אבל אין המלחמה מצווה בפני עצמה, אלא אמצעי להעביר את הארץ לרשותו - לשלטונו של עם ישראל¹⁵.

2. המצווה מוטלת על האומה

רבנו הרב צבי יהודה קוק¹⁶ דייק בלשון הרמב"ן: "ולא נעזבה (את הארץ) ביד זולתנו... מן האומות" - מדוע הדגיש בלשונו את ה"אומות", ולא כתב: ולא נעזבה ביד נוכרים, כשהכוונה ביד אנשים פרטיים? אין זה אלא ללמדנו שזו מצווה המוטלת על האומה. האומה צריכה לרשת את הארץ ולהחזיק בה, כי עיקר המצווה הוא

13. "א"י סלוצקי [עורך], שיבת ציון, ירושלים תשל"ח, ח"א, עמ' 9. וכן כתב הרב אברהם פיעטורקאווסקי, ספר פסקי תשובה, ח"א, סימן רמח עמ' 76 - "מצות הירושה נראה דיכולה להתקיים על ידי קניה. ועיין ברמב"ם הלכות תרומות (פ"א ה"ח), דלמ"ד יש קנין לעכ"ם להפקיע, אם קנה ישראל מנכרי הרי הוא ככיבוש יחיד. ועיין ירושלמי מועד קטן (פ"ב ה"ד) מותר ליקח בתים מן העכ"ם בשבת שכן מצינו שלא נכבשה יריחו אלא בשבת".

14. חזון הגאולה, ניו-יורק תשל"ד, מאמר על הקרן הקימת, עמ' רכב.

15. אפשר לדייק ולומר: "מלחמת מצווה" מצאנו, "מצוות מלחמה" לא מצאנו.

16. שיחות הרצ"ה קוק, יום העצמאות - כ"ח אייר, עמ' 61; לנתיבות ישראל, ירושלים תשל"ט, "מזמור י"ט למדינת ישראל", ח"ב עמ' קנח. ראה עוד: לנתיבות ישראל ח"א, "לתוקף קדושתו של יום עצמאותנו" (יום העצמאות תשי"א), עמ' 118.

הכיבוש הממלכתי, השלטון הלאומי, ומתוך המצווה הכללית ישנה המצווה הפרטית, המוטלת על כל יחיד ויחיד, לגור ולשבת בארץ. לכן מסקנתו בדברי הרמב"ן היא שיש מצות עשה לכוון שלטון יהודי בארץ ישראל ולהקים בה מדינה¹⁷.

סיוע לדבריו מצאתי בפירושו הרמב"ן לתורה (במדבר לג, ג). לשון הרמב"ן היא: "על דעתי זו מצות עשה היא, יצווה אותם שישבו בארץ ויירשו אותה, כי הוא נתנה להם ולא ימאסו בנחלת ה'. ואילו יעלה על דעתם ללכת ולכבוש ארץ שנער או ארץ אשור וזולתן ולהתיישב שם, יעברו על מצוות ה'". הרמב"ן ניסח את המצווה בלשון רבים: "יצווה אותם שישבו בארץ ויירשו אותה כי הוא נתנה להם ולא ימאסו בנחלת ה'". ואילו יעלה על דעתם... יעברו על מצוות ה'". נראה שבא ללמדנו שקיום המצווה בשלמותה מוטל על האומה, ועיקר המצווה הוא השלטון הממלכתי. מיד בהמשך דבריו מביא הרמב"ן גם את ההלכות הפרטיות שאמרו חז"ל במסכת כתובות (ק"ב, ב) - כשהאיש רוצה לעלות לארץ ישראל ואישתו אינה רוצה, או את איסור היציאה מארץ ישראל. הלכות אלו נאמרו בלשון יחיד, כי מצות הישיבה מוטלת על היחיד בכל הדורות, כמו שהוכח בסוף דבריו במצות עשה ד, אלא הוא בא ללמדנו שמתוך המצווה הכללית ישנה את מצווה הפרטית המוטלת על כל יחיד ויחיד.

מסקנה נוספת מכך היא, שאין לשלול קנין של אנשים נוכרים פרטיים בארץ, אלא שאין להסכים לאומות שטוענות לבעלות על הארץ. ולכן, גוי שיש לו בית או שדה שירש מאבותיו, אין שום עניין להילחם נגדו, אבל יש להשתדל לקנות ממנו את ביתו או שדהו בהסכמתו, וכמבואר בגיטין ח, ב וברש"י שם¹⁸.

ביטוי של הרמב"ן "או לשממה" מקביל לביטוי בתורה "וישבתם בה" (במדבר לג, ג), שמשמעותו: מצות עשה של ישיבת ארץ ישראל. הרמב"ן נקט בכוונה לשון זו, ללמד שאנו מצווים לא רק להתיישב בארץ, אלא גם לא לעזוב את הארץ שממה תוך כדי ישיבה בה.

בלשון "ולא נעזבנה ביד זולתינו מן האומות" מלמדנו עוד הרמב"ן, שמצות כיבוש הארץ כוללת גם עמים נוספים בנוסף על שבעת העממים, כמו הפלישתים. אור החיים (במדבר לג, ג בפירושו הראשון) דייק זאת מהפסוק. נאמר (שם): "והורשתם את כל יושבי הארץ מפניכם". וקשה, מה בא הפסוק ללמדנו, והרי אמר הכתוב בז' עממין

17. מכל מקום לדעתו, המצווה הפרטית המוטלת על היחיד קיימת גם כאשר האומה אינה מקיימת את המצווה בצורה ממלכתית - "מתחייב בה כל אחד מאתנו ואפילו בזמן הגלות".

18. הערת הרב בנימין הרלינג ה"ד: לכאורה בגיטין ח, ב מדובר בזמן שאין יד ישראל תקיפה, אבל כשיד ישראל תקיפה על הנכרי לקבל שבע מצוות בני נח, כמבואר ברמב"ם ובראב"ד הלכות עכו"ם פ"י ה"ה-ו, ובכסף משנה שם! דן בכך הרב ש' ישראלי, בספרו עמוד הימיני, ת"א תשכ"ו, סימן יב, "מעמד נכרי במדינה ישראלית", עמ' קיד-קלח.

(דברים כ, טז) "לא תחיייה כל נשמה"? אלא "כאן מדבר הכתוב חוץ מז' עממין הנמצאים שם. ולזה דקדק לומר "את כל יושבי הארץ" אפילו שאינם מז' עממין".

3. דחיית האפשרות - המצווה היא המלחמה כנגד ז' עממין

הרמב"ם כתב בספר המצוות (מ"ע קפז): "הוא שציוונו להרוג שבעת עממין ולאבדם, שהם שורש עבודה זרה ויסודה הראשון". שיטת הרמב"ם היא, שהמלחמה נגד שבעת העממים אינה לצורך כיבוש הארץ אלא לשם איבוד העבודה הזרה מארץ ישראל. לדבריו, על פי חלק מהאחרונים, כיבוש ארץ ישראל היא תוצאה ולא מצווה.

לעומת זאת, הרמב"ן דוחה את האפשרות שהמצווה היא רק המלחמה נגד שבעת העממים. דעת הרמב"ן היא שגם כיבוש הארץ מצד עצמו יש בו קיום המצווה, כי מצות ירושת ארץ ישראל היא מצווה בפני עצמה.

לשון הרמב"ן היא "ואל תשתבש ותאמר"¹⁹. הוא לא כתב במפורש שזו דעת הרב (הרמב"ם), מפני שאולי ידע הרמב"ן שישנם עוד ראשונים שסוברים שהכוונה למלחמה נגד שבעת עממין.²⁰

הרמב"ן הביא שלשה טיעונים, כנגד האפשרות שהמצווה היא דווקא מלחמה נגד שבעת עממים:

א. "שאנו נצטוינו להרוג האומות ההם בהלחמם עמנו, ואם רצו להשלים נשלים [עמהם] ונעזבם בתנאים ידועים, אבל הארץ לא נניח אותם בידם ולא ביד זולתם מן האומות בדור מן הדורות".

ב. "וכן אם ברחו האומות ההם מפנינו והלכו להם, כמאמרם (דברים רבה שופטים ה, יד): "הגרשי פנה והלך לו ונתן להם הקב"ה ארץ טובה כארצם זו אפריקא", נצטוינו אנחנו לבוא בארץ ולכבוש עריה ולהושיב בה שבטינו".

ג. "וכן אחרי הכריתנו העמים, אם רצו שבטינו לעזבה ולכבוש להם את ארץ שנער או ארץ אשור וזולתם מן המקומות, אינם רשאים, שנצטוינו בכבושה ובישיבתה". ובפירושו לתורה (במדבר לג, ג) אף הוסיף: "ואילו יעלה על דעתם ללכת לכבוש ארץ שנער או ארץ אשור וזולתן ולהתיישב שם, יעברו על מצוות ה'".

19. זוהי כנראה דרכו של הרמב"ן, לרמוז בצורה אנונימית לדברי הרמב"ם החולק עליו. זוהי משמעות רמיזתו כאן, כמו שכתב הרב י' טולדאנו (ש"ת ים הגדול סימן צז) והרב מ"ל זק"ש (סיני כרך מט, תשכ"ז). וראה גם בהשמטות הרמב"ן מ"ע טו לגבי ברכת התורה, שבאומרו "אין ראוי למנותה מצווה אחת עם הקריאה" בא להוציא מדעת הרמב"ם, כמו שפירשה המב"ט (קרית ספר הלכות תפילה ב, א). ראה דברי הרב קלמן כהנא, חקר ועיון, ח"ד עמ' יד-טו, ירושלים תשמ"א.

20. הרב י' ריינס, אור חדש על ציון (ניו יורק תש"ו) שער ד, ב עמ' 38.

שני הטיעונים הראשונים עוסקים במקרה ששבעת העממין הסכימו לקריאה לשלום או שברחו לארץ אחרת. הטיעון השלישי עוסק בישראל, אם לאחר שכבשו את ארץ ישראל ירצו לדור בארץ אחרת. הטיעון הראשון עוסק בכיבוש ארץ ישראל ושני האחרים עוסקים בישיבת ארץ ישראל.

יש להעיר שדברי הרמב"ן הם סברות בלבד. אומנם סברות חזקות, אך יש מקום להסביר באופן אחר, לכן הביא הוכחות נוספות ממאמרי חז"ל לבסס את דבריו.

4. הכיבוש הוא מצות עשה חיובית

הרמב"ן מוכיח ממאמרי חז"ל שכיבוש ארץ ישראל הוא מצות עשה. אחת ההוכחות היא "וזה היא שחכמים קורין אותה מלחמת מצווה. וכך אמרו בגמרא סוטה (מד, ב): 'אמר רבא: מלחמת יהושע לכבוש - דברי הכל חובה. מלחמת דוד להרווחה - דברי הכל רשות'". חובה, יתירה היא על מצווה, וכמו שכתב הרמב"ם (הלכות שבת פ"ה ה"א): "הדלקת נר בשבת אינה רשות, אם רצה מדליק ואם רצה אינו מדליק, ולא מצווה, שאינו חייב לרדוף אחריה עד שיעשנה, כגון... נטילת ידים לאכילה, אלא חובה". מבואר שמצווה שמוגדרת כחובה יש חיוב על אדם לרדוף אחריה ולקיים אותה. הגדרתם של חז"ל את מלחמות יהושע כ"חובה", מלמדת שיש חיוב מן התורה לרדוף אחרי מצווה זו ולקיימה²¹.

5. הוכחת הרמב"ן מהספרי

הרמב"ן מביא הוכחה נוספת שהכיבוש הוא מצות עשה מן הספרי. "ולשון ספרי (שופטים קנו): "וירשת וישבת בה" (דברים יז, יד) בזכות שתירש - תשב". וקשה: לכאורה זו ראייה לסתור, כי מהספרי משמע שהכיבוש אינו מצווה אלא הבטחה "בזכות שתירש - תשב"?

אלא נראה שהוכחת הרמב"ן היא לשונית ('ולשון ספרי'), ובא לומר שגם לפי הבנת חז"ל המילה "וירשתה" משמעותה כיבוש, ולכן דרשו "בזכות שתירש (תכבוש) - תשב".

21. הגמרא לא כתבה הבדל זה, אלא את הנפקא מינה לגבי פטורו של אדם העוסק במצווה, ממצות המלחמה שנודמנה לו, כיוון שדרך הגמרא להביא את ההבדל למעשה ולא לבאר את הפירוש הלשוני של המילה, למרות שיש גם בזה נפקא מינה. מעין זה פירוש הגמ' בברכות ב, א מדוע נקטה המשנה "משעה שכהנים נכנסים לאכול בתרומתן", אף שהגמ"א בשנות אליהו תירץ, שהמשנה הלכה אחר לשון התורה, והרי בתורה לא מצינו שיעור צאת הכוכבים אלא אצל תרומה דכתיב "ובא השמש וטהר". הגמרא לא פירשה כהסבר הגמ"א מכיוון שדרך הגמרא להביא את הנפקא מינה להלכה ולא לבאר את הפירוש הלשוני של המשפט או המילה. דן בנושא זה הרב י' וינברג, שו"ת שרידי אש, ירושלים תשל"ז, ח"ד, מחקרי הלכה, עמ' רלז.

סיכום דברי הרמב"ן לביסוס הקביעה שכיבוש ארץ ישראל היא מצות עשה

- (1) הוכחות מפסוקים.
- (2) הוכחות מחז"ל ומלשונם.
- (3) דחיית האפשרות - המצווה היא המלחמה כנגד ז' עממין.
- (4) חז"ל הבינו כי מלחמות יהושע משמעותם כיבוש ארץ ישראל.
- (5) חיוב הכיבוש הוא בכל הדורות.

6. הוכחת הרמב"ן ממאמרי חז"ל במצות הישיבה

הרמב"ן הביא לגבי מצות הישיבה הוכחות ממאמרי חז"ל בלבד, ולא הביא פסוקים מן התורה המוכיחים שהישיבה מצות עשה. מדוע? יש מי שכתב²² שזאת מכיוון שפסוקים אלה אפשר לפרשם כיעוד והבטחה. ויש שהוסיפו²³ שכך גם מוכח בספרי שהביאו הרמב"ן "וירשת וישבת בה - בזכות שתירש תשב" - משמע שהישיבה היא הבטחה. אמנם הרמב"ן סובר, שמאחר שמצאנו שחז"ל תיקנו הלכות בגלל יישובה של ארץ ישראל, לא מסתבר שהלכות ("הפלגות" בלשונו) אלו אינן נלמדות מציווי ברור, ולכן למד אותם מהפסוק "וישבת בה".

לענ"ד מסתמך הרמב"ן על הפסוק שהביא בתחילת דבריו - "והורשתם את הארץ וישבתם בה" (במדבר לג, ג), ולא רצה לחזור על הנאמר לעיל. עניין זה מדויק בלשונו, שכתב ביחס למצות הישיבה: "הכל הוא ממצות עשה זו שנצטוינו לרשת את הארץ ולשבת בה". וכך פתח את דבריו: "שנצטוינו לרשת את הארץ... ולא נעזבנה ביד זולתינו מן האומות או לשממה והוא אמרו להם 'והורשתם את הארץ וישבתם בה'".

7. מצות הישיבה מוטלת על היחיד גם בזמן הגלות

הרמב"ן פתח את דבריו לגבי מצות הישיבה במילים "ואומר אני...", שמשמעותן שיש כאן חידוש שלא נאמר קודם לכן. ולכאורה קשה, מה בא להוסיף כאן, שלא אמר קודם? התשובה: היה מקום לומר שמצות ירושת הארץ אינה מצווה פרטית המוטלת על היחיד, אלא היא מצווה ציבורית המוטלת על עם ישראל; כי כשם שמצות כיבוש הארץ - זו "שחכמים קורין אותה מלחמת מצווה", אינה מוטלת על היחיד, היה אפשר לחשוב שגם מצות הישיבה אינה מוטלת על היחיד אלא על הציבור, שהרי היא קשורה למצות הירושה - "והורשתם... וישבתם". על פי זה היינו

22. הרב י' ריינס, שם.

23. הרב זלמן קורן, ממלכת כהנים וגוי קדוש, עמ' 204.

חושבים שבמצב שעם ישראל אינו יכול, או אינו רוצה, לרשת את ארצו, כמו בזמן הגלות, אין מצווה על היחיד לעלות ולהתיישב בארץ. לפיכך בא הרמב"ן ומלמדנו שאין הדבר כן, אלא מצות הישיבה-הדירה בארץ ישראל היא חובה המוטלת על היחיד גם בזמן הגלות, ולכן פתח במילים "ואומר אני".

זה חידוש גדול, כי בשו"ת ישועות מלכו (י"ד סימן סה) למד בדעת הרמב"ן שמצות הישיבה היא רק כשמתקיים מצב של "כאדם העושה בתוך שלו, לכבוש את ארץ ישראל שתהיה תחת ירושתנו, לא על ביאה ריקנית של עתה", ומסקנתו היא שעליות יחידים וישיבתם בארץ ישראל היא רק "הכשר מצווה", כיוון שהם מכינים את הדרך לשילטון העם בכללו על הארץ, ו"הכשר מצווה" כמצווה. וכן כתב הרב צדוק הכהן מלובלין (דברי סופרים אות יד). אבל ברמב"ן מפורשים הדברים אחרת (כמו שכתבנו), וזו לשונו: "אם כן מצווה לדורות, מתחייב בה כל אחד ממנו, ואפילו בזמן הגלות". וכך הבינו את דבריו²⁴ גדולי הפוסקים: פתחי תשובה (אה"ע"ז עה, ו) ופאת השולחן (א, ג), שהמצווה מוטלת גם על כל יחיד ויחיד²⁵.

ראוי לציין שהאחרונים למדו מדברי הרמב"ן כי מצות ישיבת ארץ ישראל מתקיימת בכל רגע שיושבים בה. זו לשון "ספר חרדים"²⁶: "וכתב רמב"ן במנין תרי"ג מצוות, ישיבת ארץ ישראל כל עת ורגע שהאדם יושב בארץ ישראל הוא מקיים מצווה זו".

8. הוכחה נוספת מחז"ל שהמצווה נוהגת אחר החורבן

במסכת כתובות (ק"י, ב) הובאה תוספתא (ע"ז פ"ה ה"ה):

לעולם ידור אדם בארץ ישראל אפילו בעיר שרובה עכו"ם, ואל ידור בחו"ל ואפילו בעיר שרובה ישראל. שכל הדר בארץ ישראל דומה כמי שיש לו אלוק, וכל הדר בחו"ל דומה כמי שאין לו אלוק, שנאמר (ויקרא כה, לח): "לתת לכם את ארץ כנען להיות לכם לאלוקים".

השל"ה²⁷ למד מכאן, "וברייתא זו מיירי אפילו בחורבנה, כמו שהזכיר ברישא - אפילו בעיר שרובה עכו"ם' - וזה ודאי לא היה ביישובה בזמן הבית". המגן גיבורים

24. הרב יצחק שילת, הצופה, כ"ח אייר תשד"מ.

25. לדיון נוסף בהבנות השונות בדברי הרמב"ן, כולל השלכות מעשיות לימינו, ראה בפרק "עצמאות ישראל בארצו - מצווה או עצה טובה", סעיפים ב'2; ה'1-2.

26. הרב אלעזר אזכרי, ספר חרדים, ירושלים תשל"ב, מצוות התלויות בארץ פרק ב עמ' 183.

27. ספר שני לוחות הברית, שער האותיות אות ק' (קדושה - קדושת המקום), מהדורת עוז והדר, ירושלים תשנ"ג, עמ' תעב; הרמ"ע מפאנו, בספר כנפי יונה הכולל את כוונות האו"י, תקל"ו, סימן יב [מובא בילקוט ראובני עה"ת, לרב א"ר סופר, ירושלים תשכ"ב, פרשת בראשית עמ' כו']

הוסיף²⁸, שבברייתא מדובר "אפילו בזמן הזה, דלשון לעולם הכי משמע"²⁹. בספר ארץ הצבי³⁰ ביאר שכיוון שהדין הוא "בזמן שיד ישראל תקיפה עליהם, אסור לנו להניח עובדי עבודה זרה בנינו" (רמב"ם הלכות ע"ז פ"י ה"ו), לכן מדובר בתוספתא בזמן הזה, כשאין ידינו תקיפה, ולמרות זאת נאמר שחובה לגור בארץ ישראל אפילו בעיר שרובה עכו"ם. מוכח, שמצות ישיבת ארץ ישראל נוהגת לאחר החורבן, עכ"ד. הרמב"ן בספר המצוות הביא את סיום התוספתא: "כל היוצא ממנה ודר בחוצה לארץ יהיה בעיניך כעובד עבודה זרה וכו'" נראה שרצה ללמדנו כי מצות ישיבת ארץ ישראל נוהגת גם לאחר החורבן. הוא התייחס לעניין זה בהמשך דבריו והוכיח זאת מהספרי (דברים יב, כח)³¹.

ג. ישיבה וישוב

אנו מוצאים בחז"ל שני מונחים ביחס לישיבה של ארץ ישראל - "ישיבת ארץ ישראל" ו"ישוב ארץ ישראל". המונח "ישיבת ארץ ישראל" מתייחס לחובת האדם לשבת בארץ, "חובת גברא", וכלשון הרמב"ן "מתחייב בה כל אחד ממנו". זו מצווה שהיא חובת הגוף, ולא תועיל בה שליחות על ידי אחר. לעומת זאת, המונח "ישוב ארץ ישראל" מתייחס לארץ - אנו צריכים לגרום שהארץ תהיה מיושבת. וכיצד מיישבים את הארץ? רש"י (גיטין ה, ב ד"ה ישוב ארץ ישראל) כותב: "לגרש עכו"ם ולישב ישראל בה". גירוש עכו"ם נעשה בדרך כלל על ידי מלחמה (כיבוש) ונתבאר לעיל. ולישב ישראל בה" נעשה על ידי קניית שדות, בניית בתים ונטיעת אילנות ופרדסים

נאמר: על הפסוק (תהלים כז, ד) "ולבקר בהיכלך" - זו ישיבת ארץ ישראל בקביעות, לבקר את המקדש לעתים מזומנים. ודע כי הדר בארץ ישראל בחורבנה דומה כמי שיש לו אלוק, ובדוד שהוא אדם צדיק כתיב כי גרשוני מהסתפח וגו' כי גלות שלימה הייתה... וגם משה רבנו כתב (דברים א, לז) "גם בי התאנף ה'" גם בי נוטריקון גרשוני מהסתפח בנחלת ה'.

28. הרב דניאל אישטרושה, שו"ת מגן גיבורים, סימן ז' עמ' טז (היה מגדולי חכמי שאלוניקי וראש ישיבה שם. היה רבו של רבי דוד קונפורטי בעל קורא הדורות. נפטר בשנת ת"ד). כן כתב הרב דוד פארדו, בפירושו חסדי דוד לתוספתא (ע"ז פ"ה ה"ב) - "לעולם ידור, קמ"ל תנא... אפילו בזמן הזה".

29. לדעתו "לעולם" משמעותו בזמן, והכוונה לזמן הזה. אך אפשר לדחות, שבחז"ל אנו מוצאים ש"לעולם" משמעותו תמיד ובכל מצב, כגון: "לעולם ישלים אדם פרשיותיו עם הציבור" (ברכות ה, א), או "לעולם ישליש אדם מעותיו, שליש בקרקע וכו'" (בבא מציעא מב, א), או "לעולם ישכים אדם לבית המדרש" (ברכות מז, ב), או "לעולם ירגיז אדם יצר טוב על יצר רע" (ברכות ה, א) ועוד דוגמאות נוספות. כך גם כאן, "לעולם" - בכל מצב ידור אדם בארץ ישראל, אפילו בעיר שרובה גויים. הרב יוסף ליברמן, בתוך ספר זכרון יעקב, ח"ג, סימן ס סעיף יג, עמ' קלב.

30. הרב צ' שוויגר, ארץ הצבי, בני ברק תשנ"ו, עמ' מו. ראה עוד בספר ויואל משה מאמר ב' סימן לא, עמ' רכט-רלא. הוא ניסה להוכיח שבארץ ישראל בזמן הבית היו עיירות של גויים, אבל דחה זאת (שם, סעיפים לב-לג) שמדובר בגויים שקיבלו עליהם ז' מצוות בני נח ואינם עובדי ע"ז, ולכן הותר להם לגור בארץ ישראל.

31. הוכחות נוספות ראה: הרב יוסף שאול נתנזון, ספר דברי שאול - יוסף דעת, הלכות אבילות סימן שעב סעיף א, עמ' רפו.

וכד'. חלק זה של המצווה מתקיים גם כשאדם לא נמצא באופן תמידי בארץ, כגון תייר יהודי המבקר בארץ ותורם, או יהודי הדר בחוץ לארץ ומקים מפעל כלכלי בארץ.

במאמרי חז"ל המדברים על חובת האדם לעלות לארץ לגור בה או שלא לצאת ממנה, הלשון היא: "ישיבת ארץ ישראל", כגון במעשה על ארבעת התנאים שרצו לצאת לחוץ לארץ וחזרו בהם. שם הלשון היא: "אמרו: ישיבת ארץ ישראל שקולה כנגד כל המצוות" (ספרי דברים יב, כט). וכן יעקב הירא מאחיו עשיו אומר: "שמא הוא בא אלי מכה כיבוד אב ואם וישיבת ארץ ישראל" (בראשית רבה עו, ב). הגמרא בכתובות (ק, ב) כותבת בעניין עבד הרוצה לעלות לארץ ישראל "זבניה הכא וזיל, משום ישיבת ארץ ישראל". אומנם התוספות שם כתבו: "הכי גרסינן בכל הספרים... זבניה הכא וזיל - משום יישוב ארץ ישראל", אבל המעיין בתוספות יראה שהם לא דקדקו ודנו בביטוי 'יישוב ארץ ישראל', וכל שרצו הוא לדון בגירסה שאינה גורסת בסוגיה בכתובות אותו תירוץ המובא בסוגיה בגיטין (ראה דקדוקי סופרים השלם לכתובות, הוצאת יד הרב הרצוג, הערה 42).

לעומת זאת, במאמרי חז"ל המתייחסים לארץ ומדברים על החובה לקנות בה קרקעות, לבנות בתים ולטעת אילנות ופרדסים - שם הלשון הוא "יישוב ארץ ישראל". כגון (בבא מציעא ק, ב): "שטף נהר זיתיו ונתנם לתוך שדה חברו... אמר הלה: זיתי אני נוטל - אין שומעין לו. מאי טעמא? אמר רבי יוחנן: משום יישוב ארץ ישראל". ועיין הערותיו של הרב צבי יהודה קוק לשו"ת דעת כהן סימן קעט, עמ' תמט-תנ.

חילוק זה בין ישיבה ויישוב מופיע במפורש ברשב"ש (שו"ת, סימן א): "המצווה עצמה היא הישיבה, שהיא הדירה (וסיבה קודמת היא העלייה, שמי שהוא חוץ לארץ ישראל אם לא תקדם לו העלייה, לא ייכנס לארץ). והיישוב הוא כמו נטיעת גנות ופרדסים וקניית בתים... על כן היישוב אינו הישיבה".

נראה לי כי חילוק זה נמצא כבר ברש"י. במסכת כתובות (ק"ב, ב) מסופר על רבי אמי ורבי אסי - "קיימא משמשא לטולא, ומטולה לשמשא". פירש רש"י: "כשהשמש הגיע למקום שהן יושבין וגורסין, וחמה מקדרת עליהן - עומדין משם לישיב בצל. ובימי הצינה עומדין מן הצל, ויושבין בחמה כדי שלא יוכלו להתרעם על ישיבת ארץ ישראל". המונח בו משתמש רש"י הוא "ישיבת ארץ ישראל"³². לעומת זאת במסכת גיטין (ח, ב) עוסקת הסוגיה בקניית שדה מנכרי בשבת. לפיכך המונח הוא "יישוב ארץ

32. האם בגלל שנאמר יושבין ("קיימא") נקט רש"י את המונח "ישיבת ארץ ישראל"? וצ"ב!

ישראל". רש"י (ד"ה יישוב) פירש: "יישוב ארץ ישראל - לגרש עכו"ם ולישב ישראל בה".

גם בספר העמק דבר (הוספות לבראשית כו, ב) עמד על חילוק זה. על הפסוק "שכון בארץ אשר אומר אליך" (שם) דרשו חז"ל (בראשית רבה סד, ג): "הוי זורע הוי נוטע", וכתב הנצי"ב: "ומכאן למדו יישוב ארץ ישראל כדאיתא בגיטין (ח, ב)". גם בהוספות לויקרא על הפסוק "כי תבאו אל הארץ ונטעתם" (יט, ג) כתב: "במדרש (ויקרא רבה כה, ג) איתא, שזה גם מצווה שיטעו הרבה, ונטיעות מרבה יישוב הארץ, כדאיתא בעירובין פרק ב ובבראשית רבה פרשה סד".

יש שמצאו³³ רמז לשני מונחים אלו בתורה. פעמיים הוכפלה בתורה מצות הישיבה עם הפועל י.ר.ש. - במצות מינוי מלך נאמר "וירשתה וישבתה בה" (דברים יז, יד) ובמצות ביכורים נאמר "וירשתה וישבת בה" (שם כו, א). נשים לב כי במצות המלך נאמר "וישבתה" בתוספת אות "הא", ובמצות ביכורים נאמר "וישבת" בלא האות "הא". הציווי הראשון מלמד על יישוב ארץ ישראל, "וישבתה" - את הארץ (יישוב הארץ עצמה), ליישבה על ידי בניית בתים ונטיעת אילנות. דברים אלו הם מתפקידי המלך ביישוב הארץ. הציווי השני "וישבת" בא ללמד על מצות הישיבה המוטלת על כל יחיד, "וישבת" - אתה בעצמך.

לעיל ראינו שמצות "ישיבת ארץ ישראל" היא מצווה בגופו, ולכן אי אפשר לקיימה על ידי שליח כמו כל מצווה שבגופו (כדברי תוספות ר"ד בקידושין מב. א וקצות החושן קפב, ב שפב, ב וחתם-סופר שו"ת או"ח סימן רא). לעומת זאת במצות "יישוב ארץ ישראל" תועיל שליחות. אף על פי כן, מרן הרא"ה קוק חידש³⁴ שגם במצות "יישוב ארץ ישראל" צריך להשתדל לעשותה בעצמו ולא על ידי שליח. הוא הוכיח זאת מן הגמרא במסכת בבא בתרא יד, א, שנדחקה לפרש שרבי אמי, שכתב ארבע מאות ספרי תורה, ורבי ינאי, שנטע ארבע מאות כרמים, המדובר הוא שעשו פעולות אלו בזעיר אנפין - רבי אמי כתב ארבע מאות פעמים את הפסוק "תורה ציוה לנו משה",

33. הרב יונה דוב בלומברג, קונטרס מצות ישיבת ארץ ישראל, ווילנא תרנ"ח, מענה יב הערה ו, עמ' 72. הנ"ל, מהדורת אור עציון תשנ"ט [עורך י' רוזן], מענה יב הערה קב עמ' קמט. המובאות להלן הם לפי מהדורת אור עציון.

34. מאמרי הרא"ה, ירושלים תשד"מ, ח"ב עמ' 465-466. מקור נוסף לחידוש זה נמצא במדרש ויקרא רבה (פרק כה סעיף ג). על הפסוק "כי תבואו אל הארץ ונטעתם" (ויקרא יט, כג) דרשו: "מתחילת ברייתו של עולם לא נתעסק הקב"ה אלא במטע תחילה. הדא הוא דכתיב (בראשית ב, ה) "ויטע ה' אלוקים גן בעדן" אף אתם כשתכנסו לארץ לא תתעסקו אלא במטע תחילה. הדא הוא דכתיב (שם) "כי תבואו אל הארץ ונטעתם". במדרש תנחומא (פרשת קדושים סעיף ח') נוסף, "אמר להם הקב"ה לישראל: אל"פ שתמצאו אותה מליאה כל טוב לא תאמרו נשב ולא נטע, אלא הו זהירים בנטיעות שנאמר "ונטעתם כל עץ מאכל", כשם שנכנסתם ומצאתם נטיעות שנטעו אחרים אף אתם תטעו לבניכם". מבוואר כי כמו שהקב"ה נטע בעצמו, כך ראוי לכל אדם מישראל לטעת בעצמו, ואם אינו יכול ידאג שתינטענה נטיעות.

ורבי ינאי נטע כרמים בני חמשה גפנים כל אחד. ומדוע לא העמידה הגמרא שכל אחד מהם עשה זאת על ידי שליח, והרי שלוחו של אדם כמותו? מכאן הוכיח מרן הראי"ה קוק שבשתי מצוות אלו - כתיבת ספר תורה ונטיעת כרם בארץ ישראל - ראוי לכל אדם מישראל לעשות אותן עד כמה שאפשר בגופו ובעצמו ולא על ידי שליח. הוא הוסיף והסביר, שבמצוות אלו יש שני ממדים, אחד חיצוני ואחד פנימי. המצווה המוטלת על כל אדם מישראל לכתוב לו ספר תורה היא מצווה שיש בה פעולה (ובלשונו - "מצווה פעולתית"), והחובה העיקרית היא פעולת הכתיבה, כדי שיתרבו ספרי תורה בעולם וכל הרוצה ללמוד יוכל ללמוד. לכאורה אין הפרש אם פעולת הכתיבה תיעשה על ידי עצמו או שאחרים יכתבו בשבילו. אבל מכיוון שרבי אמי כתב בעצמו את הפסוק "תורה צוה לנו משה" ולא רצה לסמוך על שליח, לומדים אנו שיש במצווה זו עניין פנימי שמחייב את כל אחד מישראל שיכתוב בעצמו לפחות משהו, ולא ימסור את כל פעולת הכתיבה לשליח. כמו כן מצות יישוב ארץ ישראל אף היא מצווה של פעולה, ועל כל אדם מישראל מוטלת החובה לפעול ולעשות שהארץ תיבנה ותתיישב. אין הפרש אם פעולה זו של הבניין והיישוב תיעשה על ידי עושה המצווה בעצמו או על ידי שלוחו. אולם מכיוון שרבי ינאי השתדל ונטע גפנים בעצמו, לומדים אנו שמצווה בו יותר מאשר בשלוחו, ועוד שיש במצווה זו של יישוב ארץ ישראל חובה מיוחדת לעשותה עד כמה שאפשר בעצמו ובגופו³⁵.

הרמב"ן, שהגדיר שמצות ארץ ישראל היא ש"לא נעזבנה... לשממה", כלל בדבריו את שתי האפשרויות הקיימות במצווה זו - הישיבה בארץ ויישובה. זאת מכיוון ש"שממה" אינה רק מצב שבו אין בארץ תושבים בכלל, אלא גם אם יש בארץ אנשים אך חלקים ממנה שוממים הרי זו שממה חלקית, ויש לקיים מצות יישוב הארץ ולהפריח שממות אלה.

35. זהו גם ההסבר בדברי החתם סופר במסכת סוכה (לו, א): "ורבי ישמעאל נמי לא אמר קרא ואספת דגןך אלא בארץ ישראל ורוב ישראל שרויין בה, שהעבודה בקרקע גופה מצווה משום יישוב ארץ ישראל ולהוציא פירותיה הקדושים, ועל זה ציוותה התורה ואספת דגןך, ובוועז זורה גורן השעורים הלילה משום מצווה. וכאילו תאמר לא אניח תפילין מפני שאני עוסק בתורה, הכא נמי לא יאמר לא אאסף דגני מפני עסק התורה, אבל כשאנו מפוזרים בעוונותינו הרבים בין אומות העולם, וכל שמרבה העולם יישוב מוסיף עבודת ה' חורבן, מודה לרשב"י". השוואה בין עבודת האדמה למצוות תפילין קשה. כי רק על מי שלא מניח תפילין נאמר שהוא מפושעי ישראל בגופו (ר"ה יז, א) ולא על מי שלא אוסף דגן בארץ ישראל! לכן נראה לענ"ד שהשוואה בין איסוף הדגן להנחת תפילין היא שמצוות אלו חייב האדם לעשותן בגופו ולא מועילה בהם שליחות, תפילין הם הדוגמא למצווה שאדם חייב לעשותה בגופו (שם) וכך עבודת האדמה בארץ ישראל. דברי החתם סופר נסמכים למשפט הקודם "ובועז זורה גורן השעורים הלילה משום מצווה וכאילו תאמר לא אניח תפילין...". בועז זרה בעצמו את הגורן ולא על ידי שליח, למרות שהיה עשיר והיו לו עבדים ושפחות, מכיוון שיש הידור בקיום מצות יישוב ארץ ישראל בגופו, כמו רבי ינאי שנטע ארבע מאות כרמים (בבא בתרא יד, א).

ראוי להדגיש כי ברוב מוחלט של ספרי הראשונים ובספרי השו"ת והפוסקים, לא דקדקו ולא חילקו בין "ישיבת ארץ ישראל" ל"יישוב ארץ ישראל", ולכן בהם משמעות המונח (הלשון) "יישוב ארץ ישראל" כוונתו ל"ישיבת ארץ ישראל" ולהיפך.

ד. דירה וישיבה

ביחס למצות הישיבה מצאנו ברמב"ן שני מונחים: (1) "דירת ארץ ישראל" (2) "ישיבת ארץ ישראל".

במצות עשה ד' משתמש הוא במונח "דירה" - "כי המצווה שהחכמים מפליגים בה, והוא דירת ארץ ישראל". לעומת זאת בפירושו לתורה (במדבר לג, נג) משתמש הרמב"ן במונח "ישיבה" - "ומה שהפליגו רבותינו במצות הישיבה בארץ ישראל". בחידושו למסכת גיטין (ב, א בהשמטות) כלל הרמב"ן את שני המונחים יחד: בתירוץ השני כתב שעכו, למרות שלא נכבשה על ידי עולי בבל, ולמאן דאמר שקדושה שניה לא קדשה לעתיד לבוא, "אף על פי כן בחיבתה היא עומדת (לענין מצות התלויות בארץ) ובקדושתה לענין ישיבתה ודירתה". כלומר, גם בגבולות עולי מצרים נוהגת מצות הישיבה והדירה בגלל קדושתה של ארץ ישראל.

מה ההבדל בין דירה לישיבה? נראה, שהמונח "דירה" מתייחס למעלות הרוחניות של המגורים בארץ ישראל, והמונח "ישיבה" מתייחס להלכות הנובעות מהישיבה בארץ ישראל. חז"ל דרשו את המונח דירה ביחס למעלותיה הרוחניות של ארץ ישראל: "כל הדר בחוצה לארץ דומה כמי שאין לו אלוק". ברמב"ן (מ"ע ד) הנוסח "כל היוצא ממנה ודר בחו"ל יהא בעיניך כעובד עבודה זרה". בפירושו לתורה (ויקרא יח, כה) הסביר את הטעם: "והנה בחוצה לארץ, אף על פי שהכל לשם הנכבד, אין הטהרה בה שלימה בעבור המשרתים המושלים עליה... והוא מאמרם כל הדר בחוצה לארץ דומה כמי שאין לו אלוק". לעומת זאת בפירושו לתורה (שם), בהתייחסו להלכות הנובעות ממצות הישיבה בארץ ישראל, נקט לשון ישיבה: "ומה שהפליגו רבותינו במצות הישיבה (כתובות קי, ב), ושאסור לצאת ממנה, וידונו כמורדת האישה שאינה רוצה לעלות עם בעלה לארץ ישראל, וכן האיש, בכאן נצטוינו במצווה זו". לכן בחידושו לגיטין (שם) כתב "ובקדושתה לענין ישיבתה ודירתה" כי במצות ישיבת ארץ ישראל ישנם שני עניינים - ישיבה ודירה.

ה. מדוע הכיבוש והישיבה אינן שתי מצוות?

יש מאחרוני זמננו³⁶ שהקשו: בפשטות, כיבוש הארץ עניינו כמשמעו, ומצות הישיבה עניינה האיסור לעזוב את הארץ ולהשאירה שוממה, ובמהותם שני חיובים אלה אינם קשורים בהכרח זה בזה - הכיבוש יכול להיות מצווה לעצמה, גם בלי ישיבה בעקבותיו, ומצות הישיבה תיתכן בלא כיבוש, על ידי התיישבות בה על סמך קנין או הסכמה. גם בתורה מצוות אלו מופיעות כשני ציוויים שונים - "והורשתם את הארץ" (כיבוש); "וישבתם בה". ואם כן, מדוע לא מנה הרמב"ן את מצות כיבוש הארץ וישיבתה כשתי מצוות נפרדות?

הגר"ש ישראלי כתב שהתשובה נמצאת בדברי הרמב"ן עצמו. הרמב"ן ניסח מצות עשה זו כך: "שנצטוינו לרשת הארץ...". לפי זה עיקרה הוא אחד - לעמוד על נחלת אבותינו. הכיבוש הוא הכנסת הארץ לרשותנו, והישיבה היא ההתמדה בהחזקתה, שניהם יחד מעמידים אותנו בנחלה זו, ועל ידי שניהם יחד אנו יורשים את הארץ³⁷. [ובסגנון אחר, הכיבוש והישיבה הם שני תנאים בקיום המצווה בשלמותה. הם משלימים זה את זה וכשחסר אחד לא נשלם השני].

גם הרב יצחק הופמן³⁸ כתב שהדבר מפורש בדברי הרמב"ן עצמו. בספר ויקרא (יח, כה) מביא הרמב"ן תוספתא ממסכת עבודה זרה (פ"ה ה"ה) וזו לשונה:

הרי הוא אומר (בראשית כה, כא) "ושבתי בשלום אל בית אבי והיה ה' לי לאלוקים", ואומר (ויקרא כה, לח) "לתת לכם את ארץ כנען" - כל זמן שאתם בארץ כנען, הייתי לכם לאלוקים, אין אתם בארץ כנען, כביכול אין אני לכם לאלוקים. וכן הוא אומר (יהושע ד, יג): "כארבעים אלף חלוצי הצבא עברו לפני ה'" ואומר (דברי הימים א' כב, יח): "ונכבשה הארץ לפני ה' ולפני עמו" - וכי תעלה על דעתך שישראל מכבשין את הארץ לפני המקום? אלא, כל זמן שהן עליה - כאילו היא מכובשת, הא אינם עליה - אינה מכובשת.

מבואר, שעל ידי יישוב הארץ מקיימים מצות כיבוש, ואדרבא, זהו עיקר הכיבוש - שישבו בארץ.

36. הרב י' ריינס, אור חדש על ציון, ניו יורק תש"ו, שער ד עמ' יח; הרב ש' ישראלי, ארץ חמדה, ספר א, שער א, סימן א, סעיף ב, עמ' טו.

37. הרב ריינס מתרץ בצורה אחרת. לדבריו, כיבוש הארץ הוא אמצעי, והישיבה בה היא התכלית. התכלית (הישיבה) קבועה ובלתי משתנית, ואילו האמצעי (הכיבוש) אינו קבוע ויכול להשתנות. לדוגמא הכיבוש יכול להיות "לקיחה רצונית" כגון קניית קרקעות, ולא כיבוש על ידי מלחמה. לחלק התכליתי יש יתרון על החלק האמצעי בהיותו קבוע, ולכן הוא העיקרי, אבל בכל אופן האמצעי והתכלית יחד הם מצווה אחת.

38. שדה יצחק, ירושלים תשל"ב, סימן א סעיף ב.

הרב י' ריינס הביא לכך הוכחה מהירושלמי, וזו לשונו (מועד קטן פ"ב ה"ד):

רבי יהושע בן לוי שאל לרבי שמעון בן לקיש: מהו ליקח בתים מן הגוי? אמר לו: אימת רבי שאל, בשבת? תני: בשבת מותר. כיצד הוא עושה? מראה לו כיסין של דינרין והגוי חותם ומעלה לארכיים, שכן מצינו שלא נכבשה יריחו אלא בשבת, דכתיב (יהושע ו, ג) "כה תעשה ששת ימים", וכתיב (שם) "ביום השביעי תסובו את העיר שבע פעמים", וכתיב (דברים כ, כ) "עד רדתה" - אפילו בשבת.

הרי שהוכיחו מקיום מצות כיבושה של הארץ (שהיה בשבת) לכך שגם יישוב הארץ - קניית נחלה - יכול להתבצע בשבת, כי הכיבוש עניינו השגת שליטה ובעלות על הארץ, וקניית בית בארץ ישראל משיגה את אותה מטרה.

הוכחת הרב הופמן מהתוספתא מתייחסת לשיבת ארץ ישראל. הוכחת הרב ריינס מהירושלמי מתייחסת ליישוב ארץ ישראל - קניין בית בארץ ישראל. מבואר שהן מצות הישיבה והן מצות היישוב נלמדות מכיבוש הארץ, כי בכולם המטרה שווה, להכניס את ארץ ישראל לרשות ושלטון ישראל.

הוכחה נוספת נמצאת בדברי הרמב"ן, שכתב: "וכן אם ברחו האומות ההם מפנינו והלכו להם, כמאמרם 'הגרגשי פנה והלך לו ונתן לו הקב"ה ארץ כארצם זו אפריקה', נצטוינו אנו לבוא בארץ ולכבוש הערים ולהושיב בה שבטינו". ואם ברחו האומות הרי אין זה כיבוש של מלחמה? אלא שהמושג כיבוש אינו דווקא לקיחת הארץ מזרים באמצעות הכוח, אלא שליטה על השטח ומי ששולט בשטח נקרא כובש³⁹.

סימוכין לכך שכיבוש פירושו שלטון וממשלה, מצאנו בפירוש הרמב"ן לפסוק (בראשית א, כח) "ומלאו את הארץ וכבשוה" - נתן להם כח וממשלה בארץ לעשות כרצונם... גם התרגום למשלי (טז, לב) פירש "ומושל ברוחו - ודמכביש נפשיה". דוגמאות נוספות עיין בערוך השלם ערך "כבש" (עמ' קצב)⁴⁰.

ו. האם הכיבוש הוא מלחמה?

ביחס למצות הכיבוש כתב הרמב"ן "נצטוינו בכבוש כל הדורות". כוונתו, גם בזמן הגלות. לכאורה קשה: הרי בזמן הגלות ישנו האיסור של שלש השבועות (כתובות קיא, א)? מחדש הרב ישראלי (שם, שם סעיף ד) שהמונח "כיבוש" לדעת הרמב"ן אינו מושג דווקא על ידי מלחמה, אלא על ידי שליטה על המקום ואפשרות להתנחלות בלי

39. קונטרס מצות ישיבת א"י, עמ' קח; הרב אביגדור שילה, אורות עציון 38 (תשמ"ט), עמ' 30-31.

40. קונטרס מצות ישיבת א"י, עמ' קיא; הרב נ"א רבינוביץ, תחומין ד (תשמ"ג), עמ' 303; הג"ל, שו"ת מלומדי מלחמה, מעלה אדומים תשנ"ד, עמ' 11.

להתחשב בשלטון המדיני במקום. והראיה, ממסכת חגיגה (ג, ב): "הרבה כרכים כבשום עולי מצרים, ולא כבשום עולי בבל". והרי עולי בבל היתה רשות אחרים עליהם, וכל קניינם לא היה אלא בחזקה? אלא מכאן שגם חזקה זו אפשר לראותה ככיבוש מבחינת אפשרות ההתנחלות במקום⁴¹, וחזקה כזו אינה סותרת את שלוש השבועות, שהרי אין משמעותה "עלייה בחומה" ו"מרידה בגויים".

קדם לו הלחם יהודה⁴² אלא שהוא הסביר אחרת את הרמב"ן. וזו לשונו:

גם הרמב"ן מודה דבזמן הזה אין אנו מצווין לילחם באומות ולהוציאם מן הארץ, כיוון שידם תקיפה עלינו. ולא אמר הרמב"ן אלא בזמן שידינו תקיפה, דאז בכל זמן וזמן החיוב מוטל עלינו לילחם עמהם, או בחזקה או דרך שלום על ידי ממון אם אפשר, אבל לעניין ישיבת הארץ בודאי שאין חילוק בין זמן לזמן.

ראוי לציין שרבים חלקו על הבנה זו בדעת הרמב"ן כי הלשון "הרי נצטוונו בכיבוש בכל הדורות" משמעותה גם על ידי מלחמה. והם: הרשב"ש (ש"ת, סימן ב), המרחשת (הרב חנוך אייגעש, ש"ת ח"א סימן כב), הרא"ה קוק (חזון הגאולה עמ' רכב), הרא"י הרצוג (תחומין ד' עמ' 13), הר"מ אהרנברג (תחומין י' עמ' 26) ועוד.

הרב ש"י זיין⁴³ דחה הסבר זה מתוך דברי הרמב"ן עצמו, שכתב (דברים יא, כד) על הפסוק "כל המקום אשר תדרוך כף רגלכם בו לכם יהיה, מן המדבר והלבנון, מן הנהר הגדול נהר פרת ועד הים האחרון יהיה גבולכם", ש"החלק הראשון של הפסוק הוא ההבטחה על הרחבת הגבולות מחוץ לגבולות ארץ ישראל, שאם כבשו כדן נעשו אף הם ארץ ישראל, והחלק השני של הפסוק מן המדבר וכו' הוא הגבול שאתם חייבים לכבשו ולאבד משם העמים, כמו שאמר 'ירשתם גוים גדולים ועצומים מכם' (שם שם כג), וההבטחה 'לא יתיצב איש בפניכם' (שם שם כב) היא על שני החלקים, בין על הרחבת הגבולות ובין על הארץ שבתוך הגבולות". הרי שהכל בכיבוש מלחמתי הדברים אמורים.

מסקנתו של הרב ישראלי "שאין ירושה קשורה כלל בשלטון מדיני על מקום" אינה מוכרחת. אמנם בבית שני בתחילתו לא היתה עצמאות גמורה, אבל היתה להם רשות שלטונית תחת חסות המלך פרס, ועצמאות חלקית לאומה מספיקה לקיום

41. בהסבר שיטתו ראה: הרב נריה גוטל, "קוים למשנתו השלמה של רבנו", בתוך הספר גאון בתורה ובמידות, ירושלים תשנ"ט, עמ' 199-204. קדם לו בהסבר זה הרב י"ד בלומברג, קונטרס מצות ישיבת א"י, מענה ט' עמ' קד-קטז, רט, ריג, שהקשה קושייה זו והאריך להסביר כי מצות כיבוש ברמב"ן אינה מלחמה אלא רכישת קרקעות והתיישבות.

42. הרב יהודה עייאש, על ספר המצוות, ירושלים תשמ"ו, השמטות מ"ע ד, עמ' מח.

43. תורה שבע"פ יג (תשכ"ט), עמ' קמז.

מצות הירושה, אבל אין הוכחה שאין צורך בשלטון מדיני כלל לקיים את מצות הירושה, וכי בקנין פרטי בלבד מקיימים מצווה זו?

הסבר אחר בהבנת הרמב"ן הביא הרב נ"א רבינוביץ⁴⁴. הוא חידש שלדעת הרמב"ן כיבוש הארץ על ידי מלחמה בתקופת יהושע היה היתר מיוחד והוראת שעה, ומאז לא קיימת עוד מצות כיבוש על ידי מלחמה. רבני זמננו דנו באריכות בדבריו ודחו אותם ואכמ"ל⁴⁵.

ז. מצות ישיבת ארץ ישראל נובעת מקדושתה

יש הלומדים בדעת הרמב"ן שחיוב ישיבת ארץ ישראל נובע מהחיוב לקיים בה את המצוות התלויות בה⁴⁶. אולם לא כך נראה מתוך דברי הרמב"ן. הרמב"ן, לאחר שהביא מאמרי חז"ל בשבח ארץ ישראל, כתב: "וזולת זה הפלגות גדולות שאמרו בה". כוונתו למה שמנה בפירושו לתורה (במדבר לג, נג): "ומה שהפליגו רבותינו (כתובות קיב, ב) במצות הישיבה בארץ ישראל ושאסור לצאת ממנה. וידונו כמורדת האשה שאינה רוצה לעלות עם בעלה לארץ ישראל וכן האיש, בכאן נצטוינו במצווה זו".

נראה שהרמב"ן נקט בלשון "הפלגות גדולות" כי חידוש גדול יש כאן, שיש להעדיף עלייה לארץ ישראל אפילו על חשבון שלום בית ומצב של גירושין. לשיטתו, הלכות אלו נלמדות ממצות ישיבת ארץ ישראל - "הכל הוא ממצות עשה זו שנצטוינו לרשת הארץ ולשבת בה".

בהשמטות לספר המצוות הקדים הרמב"ן את דברי חז"ל העוסקים במעלות הרוחניות של הארץ, כגון "כל היוצא מארץ ישראל לחוץ לארץ כאילו עובד עבודה זרה" ואח"כ את ההלכות המעשיות: דיני כפיית איש ואישה, ועבד ואדונו. נראה שבא ללמד שמצות ישיבת ארץ ישראל והדינים המסתעפים ממנה (כפיית עלייה ועוד) נובעים מקדושתה, ממעלותיה הרוחניות של ארץ ישראל.

הרי לנו שלדעת הרמב"ן חובת הישיבה בארץ נובעת מקדושתה, ולא מהצורך לקיים בה מצוות מסוימות.

44. תחומין ד (תשמ"ג), עמ' 303-306; שר"ת מלומדי מלחמה, שם, עמ' 9-20.

45. ראה עוד: דברי הרב יעקב אריאל בתחומין ה (תשד"מ) עמ' 174-179. ותשובת הרב נ"א רבינוביץ שם עמ' 180-186. הרב בן ציון קריגר, תחומין ח (תשמ"ז) עמ' 319, הרב זלמן קורן, ממלכת כהנים וגוי קדוש, ירושלים תשמ"ט, עמ' 214.

46. תורה תמימה, דברים יב, כט (סעיף קיד); ויאל משה, מאמר יישוב א"י, ניו יורק תשל"ח, עמ' רד. ראה עוד בפרק "ביאור הספרי במצות ישיבת ארץ ישראל", סעיף ה.

גם בחידושו לשבת (קל, ב), בהסבירו מדוע אין ללמוד היתר אמירה לנכרי במקום מצווה, ממה שהתירו אמירה לנכרי לצורך קיום מצות יישוב הארץ, כתב: "דהתם מצווה ותועלת לכל ישראל שלא תחרב ארץ קדושה" - הרי לנו שהחיוב נובע מהקדושה ולא מהצורך לקיים בה מצוות.

יתכן שגם לחידוש זה רמז הרמב"ן, בפתחו את מצות ישיבת ארץ ישראל במילים "ואומר אני".

ח. תחומי קיום המצווה

1. גבולות ההבטחה וגבולות עולי מצרים

הרמב"ן כתב: "ופרט להם במצווה זו כולה בגבוליה ומצריה"⁴⁷, כמו שאמר: 'ובאו הר האמורי ואל כל שכניו בערבה בהר ובשפלה ובנגב ובחוף הים [ארץ הכנעני והלבנון עד הנהר הגדול נהר פרת]' (דברים א, ז) שלא יניחו ממנה מקום".

הרמב"ן עצמו לומד את מצות כבוש הארץ וישיבתה מהפסוק בבמדבר (שם): "והורשתם את הארץ וישבתם בה". וקשה: מיד אחרי פסוק זה בפרק לד מפורטים גבולות הארץ של עולי מצרים (המכונים "גבולות פרשת מסעי"). מדוע לא הביא הרמב"ן פסוקים אלה מפרשת מסעי, המדברים על גבולות עולי מצרים, ובמקום זאת הזכיר את הפסוקים מספר דברים המדברים על גבולות ההבטחה? בפירושו לבמדבר לג, נג, וביותר בספר המצוות, כתב שהפסוקים בספר דברים והפסוק בבמדבר (לג, נג) הם עניין אחד⁴⁸. ונראה שדעתו של הרמב"ן היא שהמקומות בהם נוהגת מצות ישיבת ארץ ישראל הם גם בגבולות ההבטחה.

גם במקום נוסף בספר דברים (יא, כד) - על הפסוק המדבר על גבולות ההבטחה "כל המקום אשר תדרוך כף רגלכם בו לכם יהיה, מן המדבר והלבנון מן הנהר נהר פרת ועד הים האחרון יהיה גבולכם" - כתב הרמב"ן: "שכל מקום אשר ירצו לכבוש בארץ שנער וארץ אשור וזולתם יהיה שלהם, והמצוות כולן נוהגות בהם, כי הכל ארץ ישראל". זוהי הבטחה, אבל החובה לכבוש היא מן המדבר והלבנון ועד נהר פרת⁴⁹.

47. מקור הביטוי הוא במשנה בבא בתרא (קו, א) "בסימניו ובמצריו" של השדה.

48. ציון פסוק זה בדברים א, ז כתוחם את גבולותיה של ארץ-ישראל הוא תמוה, שכן פסוק זה "הזכיר להם הארץ והדרך שילכו בה למסעיהם" - זוהי לשון הרמב"ן על הפסוק. בנוסף, רש"י פירש את הנאמר "ואל כל שכניו" בפסוק זה: "עמון ומואב והר שעיר" - וכי גם אלה נכללו בגבולות הארץ?! אלא נראה שפסוק זה מציין את הדרך ארצה, ותמוה אפוא, למה הביאו הרמב"ן בספר המצוות, וצריך לומר שכוונתו רק לחלקו השני של הפסוק - "בערבה בהר והשפלה ובנגב ובחוף הים, ארץ הכנעני והלבנון עד הנהר הגדול נהר פרת". הערת הרב אורי דסברג.

49. אף על פי שבלשון הרמב"ן חסרות המילים "מן הנהר נהר פרת" מכל מקום נהר פרת מוזכר בפסוק, וכנראה שהרמב"ן סמך על כך שפירש פסוק זה בסוף פרשת עקב (דברים יא, כד). סיוע

מסקנת הדברים: גם באיזורים הכלולים בגבולות ההבטחה נוהגת מצות ישיבת ארץ ישראל.

בהמשך דבריו (שם) כתב הרמב"ן שיש סדר בכיבוש, קודם מצווה לכבוש את ארץ ישראל המערבית - ארץ שבעת עממים, ורק אחר כך מותר לכבוש את שאר הארצות. שינוי בסדר בכיבוש אסור, וגורם שינוי דיני במקום הנכבש. דוגמא לדבר מצאנו אצל דוד המלך שכבש את סוריא לפני שכבש את היבוסים יושב ירושלים, ומשום כך מוגדר כיבוש סוריא בדברי חז"ל כ"כיבוש יחיד"⁵⁰.

מסקנת הדברים: ישנה מצות כיבוש עד לגבולות ההבטחה, אך מצווה זו לא תחול אלא לאחר שיכבשו את כל הגבולות שבפרשת מסעי, ואם הקדימו ויכבשו את גבולות ההבטחה, כיבוש כזה אינו מקדש ואין בזה מצוות עשה⁵¹.

2. הסיבה לצמצום הגבולות בפרשת מסעי

מה הסיבה לצמצום הגבולות בפרשת מסעי לעומת גבולות ההבטחה, שהם ארוכים ורחבים יותר? שאלה זו קשה במיוחד לשיטת הרמב"ן, שכתב שמצות ישיבת ארץ ישראל נוהגת גם בגבולות ההבטחה.

הגר"ש ישראלי (ארץ חמדה, שער ד, סימן ד, עמ' קע)⁵² כתב שהתשובה לשאלה זו מתבארת מתוך דברי הרמב"ן (במדבר כא, כא), שאף על פי שגם ארץ סיחון היא בכלל ארץ שבעת העממים שניתנו לישראל, לא רצה משה רבנו לכבשה, כיוון ש"היה חפץ שיהיה כל כיבושם מעבר לירדן והלאה, שיהיה כל מושבם יחד, ושהיא הארץ הטובה ארץ זבת חלב ודבש. הלא תראה שאם לא בקשוהו ממנו בני גד ובני ראובן לא היה מניח שם אדם אלא שתהא לחרבה. שאין עבר הירדן ראוי לבית המקדש ולשכון השכינה, וכך נראה בכתוב (יהושע כב, יט) שאמר: 'ואך אם טמאה ארץ אחוזתכם'". אך מכיוון שמספרם היה מועט באותה שעה ולא יכלו להתפשט ולהתיישב בכל הארץ, חובת הכיבוש היתה לפי מידת אפשרות התפשטותם. וכן מפורש בכתוב (שמות כג, כט-ל) "לא אגרשנו מפניך בשנה אחת... מעט מעט אגרשנו מפניך עד אשר תפרה ונחלת את הארץ. ושמתי את גבולך מים סוף ועד ים פלשתים וממדבר עד הנהר".

לפירושו של הרמב"ן נמצא בטעמי המקרא כי גם לפי הטעמים מחולק הפסוק לשני חלקים, ועיין יהושע א, ג-ד שנחלק לשני פסוקים בהפסקה ובהדגשה.

50. ראה עוד בפירושו לדברים יא, כד.

51. יש לציין שההבחנה בין גבולות מסעי לגבולות ההבטחה בנויה על השיטה המצמצמת בפירוש גבולות מסעי, שכמותה פסקו רוב הפוסקים. לבירור השיטות ראה: אטלס דעת מקרא, "גבולות ארץ כנען", עמ' 50 ואילך.

52. יש להעיר שדברי הרב ישראלי נאמרו כתשובה על השאלה הכללית. ואילו לגבי השאלה מהי שיטת הרמב"ן, הוא עונה תשובה אחרת. עיין שם.

קדם לו בתירוץ זה הרב יהוסף שורץ⁵³, אלא שלא הזכיר כלל את הרמב"ן בדבריו. גם המלבי"ם (במדבר לד, ב-יב) תירץ כך, והוסיף שבפרשת גבולות מסעי מופיעה המילה "לכם" פעמים רבות ("זאת הארץ אשר תפול לכם בנחלה... והיה לכם פאת נגב... ונסב לכם הגבול מנגב... זאת תהיה לכם הארץ לגבולותיה סביב"), כיוון שהגבולות המצומצמים של פרשת מסעי נאמרו רק לדור הנכנס לארץ בגלל מספרם המועט, אבל כשיתרבו באוכלוסין יתרחב הגבול ותפשט מלכותם עד נהר פרת.

הרב יוסף כפיר (מורשה א' (תשל"א), עמ' 29) הוסיף: הכותרת בפרק לד, א היא: "זאת הארץ אשר תפול לכם בנחלה ארץ כנען לגבולותיה". מבואר, שמנו כאן רק את גבולות ארץ כנען המערבית ולא את גבולות עבר הירדן המזרחי, שעליהם דובר בפרק לב. סיבת הדבר היא כנראה משום מצות הגורלות, שנאמר (שם, לד, יג-טו): "זאת הארץ אשר תתנחלו אותה בגורל אשר צוה ה' לתת לתשעת המטות וחצי המטה, כי לקחו מטה בני הראובני... שני המטות וחצי המטה לקחו נחלתם מעבר לירדן יריחו קדמה מזרחה". מבואר שהכתוב בא לציין רק את הגבולות שצריך עדיין לכבשם ולחלקם בגורל, ומכיוון שבעבר הירדן המזרחי כבר כבשו וחלקו ולא הוצרכו לגורל, לכן צומצמו הגבולות בפרק לד.

יש מי שתירץ⁵⁴, שכאשר חטאו בחטא המרגלים והוציאו דיבה על הארץ, נענשו הם וזרעם. הדור שחטא מת ולא נכנס לארץ. בניהם שנכנסו לארץ ישראל נחלו בה אך לא בשלמות, ולכן צומצמו הגבולות בפרשת מסעי, ולעתיד לבוא, כשיקיימו תורה ומצוות, ינחלו גם את גבולות ההבטחה. קדם לו הגר"א⁵⁵ בהסבר זה - "הקב"ה נתן לאברהם אבינו עשרה אומות, והג' (הנוספים) הם קיני, קניזי וקדמוני, והם עמון ומואב ואדום. וקודם שחטאו במרגלים ניתנו לישראל, אבל כשחטאו במרגלים נצטוו שלא ליגע בהם עד לעתיד לבוא".

הסבר זה מובן, כי כמו שהתוצאה מחטא העגל היתה שהתורה ניתנה לנו על דרך המצוות ולא על דרך השמות [שמותיו של הקב"ה] (רמב"ן בהקדמתו לתורה), ולוחות שניים שעשה משה היו בדרגה נמוכה מלוחות ראשונות, כך חטא המרגלים גרם שנצטמצמו הגבולות.

לפי הסבר זה מובן סדר הגבולות בתורה. גבולות ההבטחה כתובים בתורה בספרים בראשית ושמות (בראשית טו, יח-כא שמות כג, לא), כי אלה הגבולות שרצה הקב"ה לתת לישראל. גבולות אלה היו ישראל צריכים לנחול בהדרגה כמו שכתוב (שמות כג, כט-ל) "לא אגרשנו מפניך בשנה אחת פן תהיה הארץ שממה ורבה עליך חית

53. ספר תבואות הארץ, ירושלים תר"ס, פרק א, עמ' ד.

54. הרב שבתאי מוסקוביץ, ספר גבולי ציון, וילנא תרנ"ט, עמ' ז'.

55. אדרת אליהו, דברים א, ז, ירושלים תשמ"א, עמ' 342.

השדה. מעט מעט אגרשנו מפניך עד אשר תפרה ונחלת את הארץ". לאחר שחטאו בחטא המרגלים צומצמו הגבולות. תחילה, לגבולות שבפרשת מסעי, לדור הנכנס לארץ. אמנם לדורות נשארו גבולות ההבטחה, אלא שבגבולות ההבטחה שבפרשת עקב (דברים יא, כג-כד) שנאמרו לאחר חטא המרגלים, נוסף תנאי של קיום תורה ומצוות⁵⁶ שלא הופיע קודם - "כי אם שמור תשמרון את כל המצוה הזאת אשר אנכי מצווה אתכם לעשותה" (דברים יא, כב). תנאי זה יופיע מכאן והלאה. כדוגמא, "ואם ירחיב ה' אלוקיך את גבלך כאשר נשבע לאבתך ונתן לך את כל הארץ... כי תשמר את כל המצוה הזאת לעשותה" (דברים יט, ח-ט). כלומר, התנאי לקבלת "כל הארץ" (גבולות ההבטחה) הוא "תשמר את כל המצוה" (קיום כל המצוות).

גם בספר יהושע (א, ג-ד) מצויים גבולות ההבטחה. הלשון שם מועתקת ברובה מלשון התורה בפרשת עקב (דברים יא, כג-כד). גם שם מופיע תנאי: "רק חזק ואמץ מאד לשמור לעשות ככל התורה אשר ציון משה עבדי לא תסור ממנה ימין ושמאל", כי לאחר חטא המרגלים התנאי לגבולות ההבטחה הוא קיום תורה ומצוות.

3. שיטת הרב ישראל אריאל

הרב ישראל אריאל⁵⁷ טען, שלשיטת הרמב"ן מצות כיבוש הארץ היא - בצפון עד הפרת ובדרום עד קצה הנילוס, ואלה הם הגבולות להלכה ולמעשה. לדעתו אין ניגוד וסתירה בין גבולות פרשת מסעי לגבולות ההבטחה שנאמרו לאברהם בברית בין הבתרים. כדי להבהיר את המושג "גבולות פרשת מסעי" יש להקדים מספר מושגי יסוד. השטח שבין נהר מצרים ונהר פרת - הארץ אשר נשבע ה' לתת לאברהם - רובו ככולו ארץ מדבר, ורק שביעית או שמינית משטח זה הוא ארץ נושבת⁵⁸. עובדה זו, היות ארץ ישראל ברובה הגדול מדבר, תסביר את סיבת צמצום הגבולות בפרשת מסעי.

לפיכך, אין סתירה בין "גבולות מסעי" ל"גבולות אברהם" ואלה שני צדדים של אותה מטבע. כשם שאין סתירה בין מפה מדינית של ארץ כל שהיא לבין מפת האוכלוסין שלה, למרות שכל מפה מבליטה איזורים אחרים. כן לגבי "גבולות מסעי"

56. סמיכות פרשה זאת לפרשת והיה אם שמוע "והיה אם שמוע תשמעו אל מצותי" (שם, יא, יג-כא) גם הוא מלמד עניין זה.

57. אטלס א"י לגבולותיה, יסודות וחקר, ירושלים תשמ"ח. פרק ג' גבולות הארץ ומצות כיבושה - שיטת הרמב"ן, עמ' 109-116, פרק ו' גבולות מסעי וגבולות אברהם, עמ' 150-154.

58. שטח הישוב משתרע לאורך החוף המזרחי של הים התיכון ממפרץ אלכסנדריה בצפון ועד עזה ורפיח בדרום וברוחב של כמאה ק"מ. ממנו והלאה לכיוון מזרח, עד הפרת, וכן לדרום, לכיוון ים סוף הארץ כולה מדבר. במדבריות אלה - סיני, הנגב, ומדבריות עבר הירדן, סוריה ועירק אין כמעט ישוב ומאכלסים אותם בעיקר שבטים נודדים שמספר אנשיהם מסתכם באלפים אחדים בלבד, מראשית ימיו של האיזור ועד ימינו.

ו"גבולות אברהם". "גבולות אברהם" הם הגבולות הפיסיים של ארץ ישראל והם המחייבים לעניין מצוות קדושה וסגולה, ואילו "גבולות מסעי" מהווים את מפת היישוב ופיזור האוכלוסין, והם מציינים את השטח הנושב של ארץ ישראל בתקופה שבה מדברת התורה. ארץ ישראל מורכבת מאיזורים בעלי אופי שונה. איזור פורה מחד - רצועת החוף הצרה ברוחב של כמאה קילומטר, שבה חיו והתגוררו שבעת עמי כנען, ואיזור מדברי מאיך. גבולות ההתנחלות בפרשת מסעי הם תחום האיזור הפורה, גבולות הארץ הנושבת. אבחנה זו נזכרת בתורה בהקשר לנושא אחר, בימי הנדודים במדבר, בתקופה בה אכלו ישראל את המן. נאמר שם (שמות טז, לד): "ובני ישראל אכלו את המן ארבעים שנה, עד באם אל ארץ נושבת". ממילא, "גבולות מסעי" הם גבולות ארץ נושבת - התחום הפורה והמיושב בתוך מרחביה של ארץ ישראל שבין הפרת לנילוס. אין בגבולות אלה סגולה או קדושה מיוחדת כי אם הוראה מעשית לדור הנכנס, המחייבת אותו לחלק את הנחלות הפוריות באיזור זה בתקופת ההתנחלות הראשונה בארץ. לפיכך, המונח "גבול" בפרשת מסעי, כגון: "ויצא הגבול" "ונסב הגבול" וכו' אין כוונתו לגבול שבין ארץ ישראל לחו"ל אלא במובן של קו, המבדיל בין יישוב למדבר, וכגבול לצורך חלוקת הנחלות בין השבטים.

מסקנה: המושג "גבולות מסעי" אינו נזכר כלל בדברי הרמב"ן. גבולות פרשת מסעי הם איזור הארץ הפוריה והנושבת. "גבולות אברהם" וגבולות מצות הכיבוש לדעת הרמב"ן, הם מושגים זהים.

לכאורה, אין דבריו של הרב ישראל מוכרחים. אמנם שיטת הרמב"ן היא שהמקומות בהם נוהגת מצות ישיבת ארץ ישראל הם "גבולות אברהם" (או "גבולות ההבטחה") כדלעיל, אך מדברי הרמב"ן בפרשת עקב (דברים יא, יח) מוכח שיש סדר בכיבוש והוא מעכב. קודם מצווה לכבוש את ארץ ישראל המערבית - ארץ שבעת עממים, ורק אחר כך את שאר הארצות. שינוי בסדר הכיבוש גורם שינוי דיני במקום הנכבש וכיבוש כזה אינו מקדש. לפיכך כל המקורות שהביא הרב ישראל אריאל מהרמב"ן בפרק ג' בספרו (עמ' 109-113) הם פסוקים של "גבולות אברהם" (או "גבולות ההבטחה") אלא שהרמב"ן בפרשת עקב הוסיף תנאי לכך כדלעיל. כך מוכח מהספרי שהביא הרמב"ן (שם), שהרי ארם נהרים וארם צובא הם מקומות שכבש דוד לפני שכבש את ירושלים, ואף על פי שהם בתוך "גבולות אברהם" (או "גבולות ההבטחה") - למרות זאת הם רק בגדר "כיבוש יחיד"!

מכל מקום מדבריו למדנו הסבר חדש מדוע צוותה התורה לכבוש ולהתיישב תחילה דווקא בארץ ישראל המערבית ולא במקום אחר. הסיבה, "גבולות פרשת מסעי" הם גבולות הארץ הנושבת - התחום הפורה של ארץ ישראל. הפסוקים בתורה (שמות כג, כט-ל) "לא אגרשנו מפניך בשנה אחת.. מעט מעט אגרשנו מפניך עד אשר תפרה ונחלת את הארץ. ושתי את גבולך מים סוף ועד ים פלשתים וממדבר עד הנהר" מסבירים מדוע נצטווה הדור הנכנס לארץ להתיישב בגבולות מצומצמים

יותר - "גבולות מסעי". הטעם הוא, בגלל מספרם המועט של בני ישראל באותה שעה, ומפני מיעוט אפשרות התפשטותם והתיישבותם בכל הארץ. אולם אין הם מסבירים מדוע נבחרה ארץ ישראל המערבית על פני מקומות אחרים.

4. מקומות בגבולות פרשת מסעי שלא נכבשו

הכפתור ופרח⁵⁹ סובר, שכל המקומות בתוך גבולי פרשת מסעי גם אם לא נכבשו - דינם כארץ ישראל. לדעתו, "זה המקום בתורה [=גבולות מסעי] הוא עיקר תחומי הארץ". ובגבולות פרשת מסעי ישנה קדושה - "כל מה שבתוך גבולות ארץ ישראל הנזכרים באלה מסעי, הכל לכל הפחות קדוש בקדושת ארץ ישראל לכל התועלות המבוקשים ממנה"⁶⁰. משמעות דבריו, כמו שהסביר שם, היא, שמצות ישיבת ארץ ישראל נוהגת במקומות אלה. דוגמא לכך היא ממלכת צור, הנמצאת בשטח שבין עכו לצידון, וגם היא בתחומי ארץ ישראל. זו לשונו: "ואם תאמר, שחירם מלך צור מלך [שם]? בזה אינו בטל ארצו להיות ארץ ישראל, שמלכותו אינו חותך, דסדנא דארעא חד הוא, והתורה לא סלקה מגבולי ארץ ישראל שום חתיכה אלא שניתנה להם לישראל כל מה שבין מקצועות אלה מסעי. וכן העניין בארץ האשרי וזולתו שהוא בתוך הארץ שלא הורישום ישראל".

כך הבין וכתב מסברה גם בספר תבואות הארץ (הרב יהוסף שורץ, עמ' ה, טז, כ, תקד). וזו לשונו:

ואוכיח לקמן בפירושי גבולות פרשת מסעי, שלא כבש יהושע כל חלק הארץ בתוך גבולים אלה, ונשארו חבלים וערים שלא כבשו... ועם כל זה בכלל כבוש יהושע נקראת, אף שלא כבשה יהושע, מאחר שהיא בתוך הגבולים הנזכרים בגבולי התורה.

והוסיף:

לפי דעתי, תחום עולי מצרים אינו תלוי בכבוש כי אם מצות ודבר ה' בפרשת מסעי הוא מגביל, וארץ ישראל נקראת אף מקומות שלא כבשו.

59. פרק יא, מהדורת לונץ, עמ' רנד-רנה; מהדורת ביהמ"ד להלכה, עמ' כה, כח, לא. בביאור שיטתו ראה: הרב מ' קליערס, תורת הארץ, ח"ב, פרק ב' סימן מב עמ' כז, ב; כפתור ופרח, מהדורת ביהמ"ד להלכה, שם הערה 88. הרב ש"ז אויערבאך, מעדני ארץ הלכות תרומות, פ"א ה"ז סעיף א עמ' יב.

60. פרק י, מהדורת לונץ עמ' רלד; מהדורת ביהמ"ד להלכה, עמ' רנט.

הגרש"ז אויערבאך⁶¹ טען נגדו:

אין דבריו מובנים לי, דמכל מקום כל זמן שלא נתקדשו בכבוש רבים ודאי שאינם חשובים כלל כארץ ישראל.

קדם לו הגר"י עמדין (היעב"ץ)⁶² סובר שמקומות אלו דינם כח"ל. הוכחתו, ממסכת כתובות (ק', ב). שם נאמר:

תנו רבנן: לעולם ידור אדם בארץ ישראל, אפילו בעיר שרובה נכרים, ואל ידור בחוצה לארץ ואפילו בעיר שרובה ישראל. שכל הדר בארץ ישראל - דומה כמי שיש לו אלוך, וכל הדר בחוצה לארץ - דומה כמי שאין לו אלוך, שנאמר (ויקרא כה, לח): "לתת לכם את ארץ כנען להיות לכם לאלקים". וכל שאינו דר בארץ אין לו אלוך? אלא לומר לך: כל הדר בחוצה לארץ - כאילו עובד עבודה זרה, וכן בדוד הוא אומר (שמואל א' כו, יט) "כי גרשוני היום מהסתפח בנחלת ה' לאמר לך עבד אלהים אחרים" וכי מי אמר לו לדוד: 'לך עבד אלהים אחרים?' אלא לומר לך, כל הדר בחוצה לארץ - כאילו עובד עבודה זרה.

פסוק זה אמרו דוד כשהיה מתגורר בארץ פלישתים. מכאן נראה שכל ארץ פלישתים, למרות היותה מחלק יהודה, היתה נחשבת חו"ל לעניין דירת ארץ ישראל גם בזמן הכיבוש הראשון. בספרו לחם שמים (פירוש על המשנה, גיטין פ"א מ"א) לשונו של היעב"ץ חריפה יותר: "הרי בפירוש שאינה נקראת נחלת ה', ודינה כח"ל כל זמן שמשלו בה עובדי אלילים"⁶³. לכן מבואר שעיר או חבל ארץ, למרות היותם בגבולות פרשת מסעי, אם לא נכבשו על ידי ישראל, דינם כח"ל⁶⁴.

61. ספר מעדני ארץ, הלכות תרומות, פ"א ה"ז סעיף א עמ' יב. ראה עוד: הרב יוסף ליברמן, משנת יוסף, ח"ב, פ"ו מ"א; קונטרס ביאור גבולות הארץ, הערה יט עמ' קיט.

62. בהגהותיו שם, מהדורת לונץ עמ' רנה. מהדורת ביהמ"ד להלכה, עמ' כה הערה 90.

63. אמנם היעב"ץ עצמו כותב שאין מכאן ראיה שארץ פלישתים דינה כח"ל כי רק אז בתחילת ימי דוד היתה ביד פלישתים, מה שאין כן עכשיו שדרים בה קהל מישראל. ועוד, שבכיבוש שני חזרה ליד ישראל. בלחם שמים (שם) כתב: "וכשבאה ליד ישראל חזרה להיות נחלת ה' באמת. ומעת שהגיעה ליד ישראל בבית שני, שוב לא יצאה [מ]ידיהם עד הגולה, ולא מצינו בכל ימי עמידת בית שני זכר עם הפלישתים... כי נשמדה אומת פלישתים ונעקרה מן העולם".

64. עיין רש"י בראשית כו, ב ד"ה אל תרד; כו, יב ד"ה בארץ ההיא, דארץ פלישתים אינה חו"ל אך אינה עיקר ארץ ישראל (ועיין רש"י כתובות כו, ב ד"ה והא אשקלון). ונראה דעיקר ארץ ישראל היא ארץ ז' (או י') אומות שניתנה לאברהם, וליצחק נוספה ארץ פלישתים, ולכן נאמר לאברהם "הארץ הזאת" (בראשית טו, יח), וליצחק "הארצות האל" (שם, כו, ד). ולהכי אמרו במסכת שבת (ק"ח, ב) "לא כאברהם וכו' ולא כיצחק וכו'" דמשמע דאין זה אותו דבר. הערת הרב אביגדור נבנצל.

קדם להם המהרי"ט⁶⁵ בהסבר מאמר חז"ל זה, אלא שדייק זאת משאלת הגמרא "וכל שאינו דר בארץ אין לו אלוך?" -

דמריבויא ד"כל" שמעינן דכל מי שאינו דר בארץ [ש]ישראל דרים בה, אף על פי שאינה חוצה לארץ, אלא ארץ העמים שלא כבשוה עולי מצרים ולא עולי בבל, מכל מקום לאו ארץ ישראל היא, ומאי טעמא מגבול ארץ ישראל היא... ומייתי מדוד שלא גלה אלא לארץ גת אשר לפלישתים, ומובלעת היא בתוך ארץ ישראל, וחשיב לה כחוצה לארץ.

הרב י"ז מינצברג⁶⁶ טען שמדברי הרמב"ן בחידושו לגיטין (עו, ב) מוכח שסובר שדינם כחז"ל. הגמרא שם מסתפקת האם עכו במדינת הים קיימא, ומביאה ראיה מרב ספרא "כי הוּוּ מיפטרי רבנן מהדדי בעכו הוּוּ מיפטרי, משום דאסור לצאת מארץ לחוצה לארץ". הרמב"ן בחידושו שם הסביר, "ומיהו האי דמסתפקא להו כלל [ו]הוּו צריכי למימרא דרב ספרא, משמע דכיבוש שני הוא, אבל בשל יהושע קרא כתיב (שופטים א, לא) "לא הורישו" את יושבי עכו". ביאור דבריו: הוכחת הגמרא היא שעכו (חציה הדרומי) היא ארץ ישראל, מכיוון שנכבשה בכיבוש שני, אבל בכיבוש ראשון מכיוון שלא נכבשה דינה לעניין הדירה שם כחז"ל, למרות שהיא בגבולות פרשת מסעי. לרמב"ן צריך לומר, שכדי שמקום יחשב ארץ ישראל לעניין מצות הדירה צריך כיבוש רבים של עולי מצרים או של עולי בבל. ולדעתו המ"ע "והורשתם... וישבתם" (במדבר לג, נג) היא רק במקומות שנכבשו תחילה על ידי עולי מצרים או על ידי עולי בבל.

מקור נוסף הם דברי החתם סופר בהסבר דברי רש"י. יעקב אבינו מתנצל ואומר ליוסף: "ואני בבאי מפדן מתה עלי רחל בארץ כנען... ואקברה שם בדרך אפרת הוא בית לחם" (בראשית מח, ז). רש"י פירש: "ולא הולכתיה אפילו לבית לחם להכניסה לארץ". הרמב"ן (שם) הבין מדבריו שרחל נקברה בחז"ל [לארץ = ארץ ישראל⁶⁷]. והקשה, "וכי בחוצה לארץ נקברה... שהרי בארץ מתה ושם נקברה, כמו שנאמר כאן בפרשה מתה עלי רחל בארץ כנען?" החתם סופר⁶⁸ תירץ:

אע"פ שארץ ישראל מוחזקת לנו לנחלה מאבותינו (עבודה זרה נג, א), אבל איננה מקודשת עד שקידשה יהושע בן נון על ידי כבוש, ועזרא על ידי רשיון מלך

65. ספר צפנת פענח עה"ת (ונציה ת"ג) במדבר בהעלותך דרוש ג', עמ' קנג, ב.

66. ספר ישוב א"י, סימן ב' עמ' לו.

67. ראוי לציין שרבי עובדיה מברטנורא והרב אליהו מזרחי (הרא"ם) תירצו שכוונת רש"י במילה "לארץ" היא לעיר [בית לחם], כלומר לארץ נושבת. כך מבואר ברש"י בפרשת וישלח (לו, יח ד"ה ואביו קרא לו בנימין) - "שהוא לבדו נולד בארץ כנען שהוא בנגב".

68. תורת משה עה"ת, פרשת ויחי ד"ה בארץ כנען, דף מז. ראה עוד: שם, ד"ה והא דכתבנו, דף מח, ב.

כורש, כמבואר ברמב"ם. וכל זמן שלא נתקדשה אם כי חשובה וטובה יותר מארץ מצרים ושאר ארצות כי זה שער השמים, מכל מקום דין חו"ל יש לו לבד ממערת המכפלה שקנאו אברהם... [מ]בני חת, ויעקב [ש]קנה מקום למזבח בשכם. ואה"נ, [ש]אם היה מכניס את רחל לתוך העיר בית לחם והיה קונה שם מקום קבר מאדוני העיר היה המקום ההוא מקודש בקדושת ארץ ישראל, אבל עכשיו שקברה בשדה במקום הפקר, לא נתקדש המקום עד ימי יהושע בן נון שנתקדש כל ארץ ישראל, אבל עד אז היא בארץ כנען כמו בחו"ל, וצדקו דברי רש"י [שהמילה "לארץ" כוונתה מחוץ לארץ ישראל].

מפורש בדבריו, שמקום בגבולות פרשת מסעי שלא נכבש על ידי עולי מצרים או עולי בבל, דינו כחו"ל.

ט. קיום מצות ישיבת ארץ ישראל בהנאה ובשמחה

בספר חרדים נאמר⁶⁹:

וכתב הרמב"ן במנין תר"ג מצוות, מצות ישיבת ארץ ישראל כל עת ורגע שהאדם בארץ ישראל הוא מקיים מצווה זו. וידוע שעיקר שכר המצווה על השמחה... כדכתיב "תחת אשר לא עבדת את ה' אלוקיך בשמחה" (דברים כה, מז), אם כן צריך היושב בארץ ישראל להיות שמח תדיר במצווה התדירה באהבתו אותה, וגם צריך להיות ירא וחרד. רמז לדבר נאמר (דברים כו, א): "והיה כי תבואו אל הארץ". חז"ל (ויקרא רבה יא, ז) דרשו "והיה - כל מקום שנאמר והיה לשון שמחה" (לעומת "ויהי" לשון צער). רמז יש כאן לשמחת המצווה במצות ישיבת ארץ ישראל⁷⁰. וסמיכות הפרשה לעמלק רמז לחרדה שבמצווה⁷¹.

יסוד זה נמצא כבר בפירוש הרמב"ן לתורה. הרמב"ן (במדבר יג, ב) מסביר שאחת הסיבות שמשה שלח את המרגלים הייתה "כדי שיגידו לעם ויחליפו כח לעלות שם

69. מצוות עשה התלויות בארץ, ירושלים תשל"ב, פ"ב, עמ' 182-183. גם הרב יעקב אלגאזי, בספר שארית יעקב, פרשת כי תבוא, כתב כן בשם הרמב"ן וזו לשונו: "כי עיקר מצוות ביאת הארץ אינה אלא... כשתהיה ביאתו לתוכה בשמחה, וזה טעם 'והיה כי תבוא אל הארץ'... כל מקום שנאמר 'והיה' לשון שמחה". הספר נדפס לאחרונה בירושלים תש"ן עמ' תנו. ראה עוד: מלך שלם, ח"ב, ליקוטים על הש"ס, כתובות פ"ג, דף מ, ב.

70. כן כתב אור החיים דברים כו, א ביתר תוקף - "להעיר שאין לשמוח אלא בישיבת הארץ, על דרך אמרו 'אז יימלא שחוק פיננו'".

71. רמז שני לסמיכות כתב ללמד, כמו בכניסתם הראשונה לארץ בא והפריע עמלק כך גם בימינו, כשיהודים רוצים לעלות לארץ ישראל, עמלק מזדמן בדרך ומנסה למנוע מהם לעלות לארץ ישראל. עוד הוסיף שם: "והיה" הם אותיות השם המפורש (יקוק). נראה שאין אדם זוכה להשראת שכינה אלא בארץ ישראל, ובארץ ישראל התנאי לכך רק מתוך שמחה, ראה דרכי משה (בטור ובשו"ע) אר"ח, הלכות נשיאת כפיים סימן קכח ס"ק א.

בשמחה". לכן ציווה אותם משה שיקחו מפרי הארץ "כדי שיראו בעיניהם בשבח הארץ". הרמב"ן מוסיף "ומן הידוע כי אין מצרים רחוק מחברון רק כמהלך שבעת ימים, וארץ כנען מגעת בתחומה קרוב למצרים, ואי אפשר שלא ידעו הדרים במצרים עניין ארץ כנען, הטובה היא אם רעה... אמנם היו ישראל עבדים בעבודת פרך, לא ידעו ולא יבינו. על כן רצה משה שיגידו להם ענייני הארץ לשמחם במעלותיה... ועל כן ציווה אותם משה לפרוט הטובה היא אם רעה וגו', השמנה היא אם רזה וגו', והכל לשמחם, כי הצבי היא לכל הארצות". כלומר, אחת הסיבות שמשה הסכים לשלוח את המרגלים הייתה ללמד את ישראל לעלות ולדור בארץ ישראל מתוך חשק ושמחה⁷².

המקור בחז"ל לחידוש זה נמצא במסכת כתובות (ק"ב, ב). מסופר שם כי "רבי אמי ורבי אסי קיימא משמשא לטולא, ומטולה לשמשא". פירש רש"י: "כשהשמש הגיע למקום שהן יושבין וגורסין"⁷³, וחמה מקדרת עליהן - עומדין משם לישוב בצל. ובימי הצינה עומדין מן הצל, ויושבין בחמה כדי שלא יוכלו להתרעם על ישיבת ארץ ישראל". לדעתו עשו זאת רק כדי לא להתרעם על ישיבת ארץ ישראל. לעומתו הר"י מיגאש (רבו של הרמב"ם)⁷⁴ פירש, "מחמת חביבותא דארעא דישראל עלייהו, הוּ קיימא... דכי הוּ יתבי בשמשא וקא מתחממי... וקא מצטערי, הוּ קיימי לטולא כי היכי דלימטי להו רווחא מההוא טולא, ומשכחי הנאה מארעא דישראל, ומתחדש להו בה שמחה בכולהו עידנא" עכ"ל. מבואר מדבריו שמצווה ליהנות בישיבת ארץ ישראל ולהגיע למצב שיתחדש לאדם היושב בה שמחה כל הזמן. הרב אלעזר אזכרי מספר (שם) שכדי לקיים את מצות ישיבת ארץ ישראל בשמחה, היו נוהגים בימיו בצפת, לעלות כל ערב ראש חודש לציון שעל קבר התנא רבי יהודה בר אלעי, והיו שרים שם את שירי רבי יהודה הלוי "בשמחה רבה".

לכאורה קשה על כל הנאמר לעיל. חז"ל אמרו (ברכות ה, א): "שלש מתנות טובות נתן הקב"ה לישראל, וכולן לא נתנן אלא על ידי יסוריך" ואחת מהן היא ארץ ישראל, ואם כן משמע שאין מקום לצפות להנאה ושמחה יתירה ביישוב ארץ ישראל! אלא צריך לדעת, שכדי לקנות את ארץ ישראל, יתכן ואף צריכים לעבור גם מצב של יסורים, ולמרות זאת צריכים ליהנות ולשמוח בישיבת ארץ ישראל כמאמרם

72. ראה: הרב א"י ברומברג, סיני כרך סא (תשכ"ז), עמ' רנג-רנד.

73. מדוע לא נאמר שעשו זאת כדי שיוכלו ללמוד? אלא במסכת סוכה (כת, ב) מחלקים לעניין לימוד בסוכה בין "במגרס" - שינון, לבין "בעיוני" - לימוד בעיון. ומכיוון שבמסכת כתובות (שם) פירש רש"י - "שהן יושבין וגורסין, וחמה מקדרת עליהן", לגרוס אפשר גם בזמן החמה כמו בסוכה, לכן פירש רש"י בגלל "ישיבת א"י". הערת הרב יוסף יוסיפון.

74. הרב יוסף הלוי אבן מיגאש, ירושלים תשל"ד, שו"ת, סימן לט.

(גיטין לו, ב): "עושיין (מצוות) מאהבה ושמחין ביסורין"⁷⁵. בשם הרב חרל"פ אמרו שגם לאחר היסורין צריך האדם לדעת שארץ ישראל היא בבחינת מתנה.

י. אחרונים שפסקו כרמב"ן

גדולי האחרונים פסקו כרמב"ן, שמצות ישיבת ארץ ישראל נוהגת בכל הזמנים. עיין בפתחי תשובה (אהע"ז עה, יג), שכתב: "וכן מבואר מכל הפוסקים, ראשונים ואחרונים...". להלן רשימה חלקית: המב"ט (ש"ת, ח"א סימן קלט, ח"ג סימן קלא), המהר"ט (ש"ת, ח"ב סימן כח), ספר חרדים (פ"א ממצוות התלויות בארץ), רדב"ז (ש"ת, ח"ב סימן קטו), מעיל צדקה (ש"ת סימן כו), מהר"ם אלשיך (ש"ת, סימן לה פח), מהרש"ך (ש"ת, ח"ג סימן לה), מהר"ם גלאנטי (ש"ת, סימן סז), מנחת חינוך (בסוף הספר ממצוות עשה שמנה הרמב"ן מ"ע ד'), חתם סופר (ש"ת, י"ד סימן רלג-רלד), מהר"ם שיק (ש"ת י"ד סימן רכה), הר"י עמדין (מור וקציעה סימן שו, ובהקדמה לסידור בית יעקב), החיד"א (ש"ת, יוסף אומץ סימן נב, יעיר אוזן מערכה י, אות ה), פני משה (ש"ת, ח"א סימן ה' וסימן כז), זרע אברהם (ש"ת, סימן נו), מטה יוסף (ש"ת, סימן ט-י), של"ה (שער האותיות אות ק, קדושה), פאת השלחן (א, ג ס"ק יד), מהריט"ץ (ש"ת, סימן פה), פתח הדביר (ח"ג סימן רמח), שדה הארץ (ש"ת אהע"ז סימן יא), מחזה אברהם (הרב אברהם די בוטון, ש"ת סימן ב), חכמת אדם (שער משפטי הארץ, פ"א סעיף ג), הרב קאלישר (ספר דרישת ציון), הרב נתן פרידלאנד (ספר יוסף חן), הרב שמואל מוהליבר (ספר ישיבת ציון; חקרי הלכה וש"ת, ח"א סימן יד), ישועות מלכו (ש"ת, י"ד סימן סו), הנצי"ב מוולוז'ין (ש"ת משיב דבר ומכתביו בספר ישיבת ציון ח"ב), ערוך השולחן (י"ד סימן רסז, קכט-קל), נפש חיה (ש"ת, סימן א), החפץ חיים (ספר המצוות הקצר ל"ת קצב, מכתבי החפץ חיים עמ' 76), הרב יצחק אלחנן מקובנא (ישיבת ציון ח"ב), חשק שלמה הרב שלמה הכהן מווילנא (בהסכמתו לקונטרס מצות ישיבת א"י של הרב י"ד בלומברג), האדר"ת (ישיבת ציון ח"ב), הרב ח' פלאג'י (ש"ת נשמת כל חי י"ד סימן מח), אור שמח (במכתב שפירסם לאחר הצהרת סאן ראמו), הרב עקיבא שלזינגר (בספר ברית עולם), חזון איש (אגרות, איגרת קעה; שביעית סימן כד, א) חלקת יעקב (הרב מ"י ברייש, ש"ת י"ד סימן קכח), יד אפרים (הרב אפרים בליצר, ספר, שונות סימן ג), שערי עזרא (הרב עזרא בצרי, ש"ת ח"ב סימן קנה).

רשימה נוספת ראה: הרב י' שציפאנסקי, ארץ ישראל בספרות התשובות חלקים א-ג. בספר ישיבת ציון [עורך א"י סלוצקי], ורשה תר"ס, חלקים א-ב, מופיעים 76 שמות של גדולי ישראל שפסקו כרמב"ן ותמכו ביישוב ארץ ישראל ובחובבי ציון.

75. הרב חרל"פ במי מרום, ירושלים תשל"ט, חלק יג, עמ' קסח, פירש את נוסח ברכה מעין שלש "לאכול מפריה ולשבוע מטובה" כך: "שונה היא מצות יישוב ארץ ישראל מכל המצוות, שכן במצווה זו צריכים להרגיש גם את הטובה וההנאה הגשמית שמשגיגים ממנה... אם תחסר ההרגשה ביתרון הארץ גם בחומריות, תחסר שלמותה של מצווה זו. לזאת אמר הקב"ה לאברהם "לך לך" - "להנאתך לטובתך" (רש"י בראשית יב, א). הרב מ"ל שחור, באבני שוהם עה"ת, שם, עמ' כו, למד מרש"י זה - שאם יחסר לאדם תנאי זה של "הנאתו וטובתו" בישיבתו בארץ, אין עליו חובה לדור בה. ומסיבה זו ירד אברהם למצרים בזמן רעב.

הרב מ' אשכנזי, בספר גאולת הארץ, ורשה תרס"ד, עמ' 28-30, מונה בנוסף 30 רבנים מפולין ו-77 רבנים מליטא שפסקו כך אף הם.

יא. הקושיות על שיטת הרמב"ן ותירוצו

1. מהפסוק לומדים דין כללי בחזקה בקרקע

הגמרא במסכת קידושין (כו, א) לומדת דין חזקה בקרקע (לדעת רבי ישמעאל)⁷⁶ מהפסוק "וירשתם אותה וישבתם בה" (דברים יא, לא). המהר"ט בחידושיו הקשה: "ומכאן תשובה לדברי הרמב"ן במנין מצוות דשמע ליה דמצות ישיבת ארץ ישראל מצווה מן התורה... דהכא דרשינן לעניין חזקה, ודינא הוי ולא מצווה".

תירצו האחרונים⁷⁷: הרמב"ן למד את מצות ישיבת ארץ ישראל מהפסוק "והורשתם את הארץ וישבתם בה" (במדבר לג, נג), ואילו הגמרא למדה את דין חזקה בקרקע מהפסוק "וירשתם אותה וישבתם בה". ואם כן אדרבה, מכך שלא הביאה הגמרא את הפסוק המוקדם בספר במדבר, "והורשתם... וישבתם", יוצא שפסוק זה הוא למצות עשה של ירושת הארץ. גם מבחינה תחבירית הם שני פסוקים שונים, ולכל אחד משמעות אחרת - הפסוק "והורשתם" הוא בבניין הפעיל, והפסוק "וירשתם" הוא בבניין קל (פעל).

2. מדוע התאוה משה להיכנס לארץ?

הרב דב מיזליש (הרד"ם)⁷⁸ הקשה: בגמרא במסכת סוטה (יד, א) נאמר:

דרש רבי שמלאי: מפני מה נתאוה משה רבנו ליכנס לארץ ישראל? וכי לאכול מפריה הוא צריך, או לשבוע מטובה הוא צריך? אלא כך אמר משה: הרבה מצוות נצטוו ישראל ואין מתקיימין אלא בארץ ישראל, אכנס אני לארץ כדי שיתקיימו כולן על ידי. אמר לו הקב"ה כלום אתה מבקש אלא לקבל שכר, מעלה אני עליך כאילו עשיתם.

רבי שמלאי הוא בעל המאמר "תרי"ג מצוות נאמרו למשה מסיני" (מכות כג, ב), ואם הוא סובר שמצות ישיבת ארץ ישראל היא מצות עשה, מדוע לא הסביר שהסיבה

76. "דבי רבי ישמעאל" הם תלמידיו של רבי ישמעאל. ועיין תוספות פסחים ה, א ד"ה דברי רבי ישמעאל.

77. העמק שאלה, בראשית ויחי שאילתא לו סעיף ו; שו"ת דבר אברהם, ח"א סימן י ענף ב, סעיף יא; הרב מרדכי גימפל יפה, תכלת מרדכי, במדבר מסעי, לג, נג; הרב י' מינצברג, קונטרס יישוב ארץ ישראל סימן א; הרב משה צוויג, שו"ת אהל משה, סימן כג אות ג. ראה עוד, הרב דוד מן בספר באר מרים, כפר חסידים תשד"מ, ח"ב עמ' פו, מה שהקשה על תירוץ זה.

78. חידושי הרד"ם על ספר המצוות, וכן בספרו חמדת ישראל, קונטרס נר מצווה חלק העשין אות נ.

שמשוה רצה להיכנס לארץ, היא כדי לקיים את מצות ישיבת ארץ ישראל? אלא על כרחך⁷⁹ שלדעת רבי שמלאי ישיבת ארץ ישראל אינה מצווה, אלא היא אמצעי (הכשר) לקיום המצוות התלויות בארץ.

תירוצים שונים נאמרו ביישוב קושיה זו:

א. הדין הוא (ברכות ו, א) "חשב אדם לעשות מצווה ונאנס ולא עשה, מעלה עליו הכתוב כאילו עשה", וכיוון שמשוה נאנס לא להכנס לארץ, מעלה עליו הכתוב כאילו קיים מצווה זו. אבל במצוות התלויות בארץ אינו שייך אונס, כי בחו"ל אינו בר חיובא⁸⁰.

בסגנון אחר, לפי אותו עקרון תירצו האחרונים⁸¹ מכיוון שהקב"ה גזר על משה לא להיכנס לארץ לכן אינו מצווה יותר במצווה זו, כי מאי אולמיה האי עשה של ישיבת ארץ ישראל מהאי לא תעשה שגזר הקב"ה? לכן לא ביקש משה להיכנס לארץ ישראל מכח מצות ישיבת ארץ ישראל שאינו מצווה בה, אלא כדי לקיים את המצוות התלויות בארץ.

ג. "שיתקיימו כולם על ידי" פירושו: שעם ישראל יקיים את כל המצוות בזכותו של משה ובהדרכתו. כך ביאר בעל בינה לעיתים⁸² את מאמר חז"ל זה, ודייק שלא נאמר בגמרא "אכנס אני לארץ כדי שאקיים את המצוות" אלא "אכנס אני לארץ כדי

79. שו"ת דברי יששכר, אהע"ז סימן קמט; תחומין ח' (תשמ"ז) עמ' 321.

80. הרב אברהם מסוכוצוב (אבני נזר), מופיע בספר שיח שרפי קדש, ח"ד עמ' 76.

81. שו"ת חבלים בנעימים, ח"ה סימן מה; שו"ת תולדות יעקב, חו"מ סימן ה; שו"ת ציץ אליעזר, ח"ז סימן מח; הרב עובדיה יוסף, תורה שבעל פה י"א (תשכ"ט), "מצות ישיבת ארץ ישראל בזמן הזה" סעיף ד.

82. דרוש "עת דודים" סימן מו, הביאו הרב צבי יהודה הכהן קוק בהפוסק (אלול תשי"א), מאמר "ארץ ישראל והעלייה אליה", סימן תתתלג. כך גם דקדק בדברי רבי שמלאי הרב אברהם כ"ץ מקאליסק (פרי הארץ, מכתבים, מכתב יד. הביאו השם משמואל, מועדים, שמיני עצרת תרע"ח, עמ' רמב) שהקשה, מדוע אמר משה "כדי שיתקיימו כולן על ידי", הרי היה לו לומר "כדי שאקיים כולן בעצמי"! ותירץ שבכל המצוות הנוהגות בחוצה ארץ, כבר נתקשרו כלל ישראל על ידי משה בכל מצווה ומצווה בשורשה, אבל במצוות התלויות בארץ, שעדיין לא נצטוו עליהן, ביקש שיתקיימו על ידו, כדי שיתקשרו כלל ישראל בשורשן ולא ייפסק מהם ומזרעם. וכתירוץ הבינה לעתים תירצו החמדת ישראל (שם, שם בהערה 78) בתירוצו השני. וכן כתב הרב שלמה מרדומסק, בספרו תפארת שלמה, במדבר מטות, שחפצו של משה היה לטובת כלל ישראל, וידע שאם הוא יקיים את המצוות, המצוות תהינה לנצח בכלל ישראל ולא יהיו ישראל גולים מארצם. כך תירץ גם הרב ישראל וועלץ בשו"ת דברי ישראל, ח"ב, יו"ד סימן יג, והוסיף: פירוש זה מוכרח למ"ד (זבחים קא, ב) דמשה רבינו ע"ה כהן גדול היה וחולק בקדשי שמים. א"כ לא שייך הלשון "כדי שיתקיימו כולם על ידי", דאינו מצווה במצוות נתינת תרומה, אלא ודאי כדאמרן. ראה עוד: הרב יוסף פאצאנווסקי, פרדס יוסף עה"ת, ירושלים תשמ"ו, שמות בשלח סעיף ח' עמ' כנג. השפת אמת (במדבר מטות תר"מ) תירץ, שאם משה היה נכנס לארץ והיה הוא בעצמו מחלק את הנחלות בארץ ישראל, לא היה נשאר אף אחד מן הכנענים והיתה חירות עולם. הרב משה פיינשטיין (דרש משה על התורה דברים ואתחנן) כתב בתירוץו השני, שמשוה ידע שאם הוא יכנס לארץ, הכיבוש יהיה בזמן קצר וישראל היו מתחייבים במצוות שנים רבות קודם לכן.

שיתקיימו על ידי". כלומר שיתקיימו המצוות בכלל ישראל, על ידי משה בהנהגתו ובהדרכתו. לפי זה הלשון "על ידי" משמעותו באמצעותי⁸³.

ג. במשך חכמה⁸⁴ תירץ, שמשה קיים את מצות ישיבת ארץ ישראל כבר בעבר הירדן המזרחי, ולכן לא היה צריך להיכנס לארץ כדי לקיים מצווה זו, אלא כדי לקיים את המצוות התלויות בארץ. שאם לא תאמר כן יוצא שבני גד ובני ראובן שנחלו בעבר הירדן המזרחי לא קיימו את מצות ישיבת ארץ ישראל. "ובודאי אינו כן, דקיימו גם בארץ סיחון ועוג מצווה זו, שזהו האמורי, מה שאמר (במדבר לג, נג) "והורשתם את הארץ וישבתם בה". ואם כן מדוע היה משה מבקש לכנוס לארץ, ודאי כל זמן שלא היה כבוש וחלוק בארץ, היו מקיימים בזה ישיבת ארץ ישראל. וזה פשוט".

על הנחה זו, שמצות ישיבת ארץ ישראל נהגה בעבר הירדן המזרחי לפני שנכבש עבר הירדן המערבי, חולק בעל ישועות מלכו, וסובר שעבר הירדן המזרחי, ארץ סיחון ועוג, נתקדש בקדושת ארץ ישראל רק לאחר שכבשו את עבר הירדן המערבי. וזו לשונו "לא נתקדשו (ארץ סיחון ועוג) בקדושת ארץ ישראל עד שעברו את הירדן, שלא יהיה הטפל חמור מהעיקר. כי לא נתקדשו רק מחמת שהם טפלים לארץ ישראל, ומעת שנתקדש העיקר נתקדש הטפל"⁸⁵.

הרב יהודה גרשוני⁸⁶ חולק על בעל ישועות מלכו, ומוכיח שעבר הירדן נחשב כארץ ישראל גם כשלא נתקדש עדיין ארץ ישראל המערבית, כיוון שהוא מהארצות שהובטחו לאברהם אבינו - לכל הפחות השטח של חצי שבט המנשה לשיטת רש"י (דברים ג, יג עיין בדבריו). וכתב עוד: מה שנצטער משה (סוטה יד, א) הוא מפני שלא נקבר במקום שנתקדש קדושת ארץ ישראל לכל הדברים, דעוד לא נתחייבו במעשר ובתרומה.

83. הרב יונה דב בלומברג (קונטרס מצות ישיבת א"י, מהדורת אור עציון "טעם לסילוק המצווה ממניין הרמב"ם", עמ' רמא-דמג) תירץ לפי אותו עיקרון, שמשה רבנו חשש שלאחר מותו לא יקיימו ישראל את כל המצוות, וחשש שיצמצמו את מספר המצוות כמובא בגמ' מכות כד, א. לכן אמר "אכנס אני לארץ כדי שיתקיימו כולן על ידי" - כניסתי לארץ ישראל תהיה לטובתן של ישראל, כי אני לא אמעט את המצוות כשאר הנביאים אלא "על ידי" יקיימו ישראל את כל המצוות.

84. הרב מאיר שמחה מדווינסק, דברים ראה יא, לא. ועיין עוד בדבריו במדבר מסעי לד, ב.

85. הרב אביגדור נבנצל (ביצחק יקרא, ח"א סימן כג עמ' לא) תירץ כך את קושיית הגמרא במסכת ראש השנה (יג, א) "עומר שהקריבו ישראל בכניסתן לארץ מהיכן הקריבוהו", שהקשו הראשונים, הרי יכלו להביאו מעבר הירדן? אלא שעבר הירדן היא תוספת לארץ ישראל, וקודם שנתקדשה ארץ ישראל לא נתקדשה עבר הירדן, לפיכך הצומח שם כצומח בחו"ל. והביא דוגמאות נוספות ליסוד זה עיין שם.

86. בספר משפט המלוכה פ"ה ה"ט עמ' קסג ועמ' קנג.

קושיה נוספת הקשו על שיטת המשך חכמה מלשון המדרש (במדבר רבה כב, ז):⁸⁷ "וכן אתה מוצא בבני גד ובבני ראובן שהיו עשירים, והיה להם מקנה גדול וחיבתו את ממונם וישבו חוץ מארץ ישראל, לפיכך גלו תחילה מכל השבטים".

בשו"ת חסדי אבות⁸⁸ תירץ שגם הישועות מלכו מודה שמצות כיבוש נהגה בעבר הירדן המזרחי, לכן משה קיים מצות ישיבת ארץ ישראל בזמן שכבש את ארץ סיחון ועוג, כי הכיבוש בכלל מצות ישיבת ארץ ישראל. אבל בגלל שלא נתקדשה ולא נהגו בה המצוות התלויות בארץ כל זמן שלא כבשו את עבר הירדן המערבי, לכן התאוה משה להיכנס לארץ ישראל⁸⁹.

ד. נלענ"ד לתרץ: משה רצה לקיים את מצות ישיבת ארץ ישראל בשלימות כי "שכינה תדיר לגביה". שהרי שלימות קיום מצות ישיבת ארץ ישראל היא במקום שנוהגות שם גם המצוות התלויות בארץ. לכן הדגישה הגמרא את המצוות התלויות בארץ כסיבה לרצונו של משה להיכנס לארץ ישראל. אפרש את דברי: מוצאים אנו שתי שיטות בראשונים ביחס למצות ישיבת ארץ ישראל⁹⁰. שיטה אחת סוברת שמצות ישיבת ארץ ישראל היא מצווה עצמית שנובעת מקדושתה של הארץ, ונוהגת בזמן הזה גם במקום שכבשו עולי מצרים (רמב"ן, כפתור ופרח ועוד). שיטה שניה סוברת שמצות ישיבת ארץ ישראל היא אמצעי (הכשר) לקיום המצוות התלויות בארץ ונוהגת בזמן הזה רק בגבולות עולי בבל (תוספות גיטין ב, א תוד"ה ואשקלון; שו"ת התשב"ץ ח"ג סימן ר ועוד).

המהר"ט (קדושין לא, א ד"ה לקראת) הסביר את המעשה "כי הוּו מפטרי רבנן מהדדי, בעכו הווי מפטרי משום דאסור לצאת מארץ ישראל לחו"ל" (גיטין עו, ב) - "מחמירים היו על עצמן לצאת ללא דבר". כלומר, מותר היה להם לצאת מחוץ לעכו, אבל כיוון שמדובר בתלמידי חכמים (רבנן) החמירו על עצמם שלא לצאת ממקום שנתחייב

87. הרב חיים אלעזרי, אור המזרח כרך טו (תשכ"ה), מאמר "מצות ישיבת ויישוב ארץ ישראל". ראה עוד במדבר רבה פרשת נשא פרשה ז, סעיף ח ובחידושי הרשב"ש שם אות יח.

88. סימן כד סעיף ג, בתוך ספר יבין דעת, פיעטרקוב תרצ"ב, עמ' 102. גם בספר באר מרים (ח"ב עמ' צה) תירץ כך "ואולי יש לחלק בין דין ארץ ישראל לעניין חיוב המצוות התלויות בה... לבין מצות ישיבת ארץ ישראל".

89. כך הבין גם הרב דוד רפפורט, מקדש דוד (בילגוריא תרח"ץ, זרעים תרומות סימן נה, עמ' 362 ד"ה ועבר הירדן) שכתב - "קדושת עבר הירדן... שחייבת [ב] מצוות התלויות בארץ, נראה שהוא מדין הוספה על ארץ ישראל... ועבר הירדן שהיה על פי הדיבור... הוי כיבוש רבים. אך לא היה אפשר לעבר הירדן להתחייב בחלה ובערלה קודם שנכנסו לארץ ישראל, כיוון דקדושת עבר הירדן הוא משום הוספה לארץ ישראל, זה שייך רק היכא דארץ ישראל כבר נתקדשה... וזהו כשעברו בני ישראל את הירדן... ואז חלה הקדושה אף על עבר הירדן".

90. ראה על כך בפרק "ישיבת ארץ ישראל - מצווה עצמית או אמצעי לקיום המצוות התלויות בארץ?".

במצוות התלויות בארץ - תחום עולי בבל⁹¹. לפי זה, גם הרמב"ן, הסובר שמצות הישיבה מתקיימת גם בגבולות עולי מצרים, רבנן - וכל שכן משה רבנו - מחמירים היו על עצמם ממידת חסידות לקיים את המצווה במקום שמקיימים את המצוות התלויות בארץ - גבולות עולי בבל, ולכן רצה משה להיכנס לארץ ישראל המערבית [ראוי לציין כי גם בימינו, מצויים אנשים שלא יצאו מירושלים או מארץ ישראל לדברים המותרים על פי ההלכה].

[לשיטה השניה שמצות הישיבה מתקיימת רק במקום שמקיימים את המצוות התלויות בארץ - כיבוש עולי בבל, רצה משה להיכנס כדי לקיים את המצוות התלויות בארץ, כי רק שם יכול הוא לקיים את מצות הישיבה].

נראה שחז"ל השתמשו בביטוי "נתאוה משה", ביטוי שאינו שכיח, שנאמר בתורה על המתאווים לאכול בשר במדבר או בפרשה המתירה אכילת בשר (דברים יב, כ), משום שביטוי זה מבטא תשוקה. לענייננו תשוקה מיוחדת של משה רבנו מעבר לקיום סתמי של עוד מצווה. רצונו היה לקיים תרי"ג מצוות בשלמות לפי דרגתו, דבר שאפשר לקיים רק בארץ ישראל (רמב"ן דברים יא, יח; ויקרא יח, כה).

ה. הלויים פטורים ממצווה זו, מכיוון שאין להם חלק ונחלה בארץ (דברים יח, א רמב"ם מצות ל"ת קסט-ע), ומשה לוי היה (שוחר טוב א, ג; רש"י שמות ד, יד), ולכן תאוותו להיכנס לארץ ישראל היתה כדי לקיים את המצוות התלויות בארץ, ולא בשביל עצם מצות יישוב הארץ.

אולם על הנחה זו שהלויים היו פטורים ממצות ישיבת ארץ ישראל מפני שלא נטלו חלק בארץ, הקשו⁹²:

1. הלויים נטלו מגרשים והיתה להם נחלה בארץ.

2. נשים לא לקחו חלק ונחלה בארץ, ובכל זאת משנה מפורשת בכתובות (ק, ב) "הכל מעלין לארץ ישראל", הרי שגם נשים מצוות על ישיבת ארץ ישראל, וכל שכן לויים. ועוד, שהמשנה "הכל מעלין לארץ ישראל" דיברה בסתמא וכוללת גם כהנים ולויים⁹³.

91. בספר ויואל משה (מאמר ישוב א"י סימן פא, עמ' רפא) הקשה על תירוץ המהרי"ט. לשון הגמרא הוא: "משום שאסור..." היינו לשון איסור ולא חומרא בעלמא! ותירץ על פי מה שכתב החיד"א (עין זוכר, מערכת א אות קג) שמצאנו בדברי חז"ל שאמרו "אסור" על דבר שאין בו איסור לא מדאורייתא ולא מדרבנן אלא מידת חסידות בלבד, והביא ראיות לכך. וכן בנידון דידן.

92. הרב מ"ד פלאצקי, חמדת ישראל, קונטרס נר מצווה חלק עשין אות נ, עמ' 26.

93. ראה עוד הרב י' גרשוני, משפט המלוכה, הלכות מלכים פ"ה ה"ט, שהוכיח שמחלוקת תנאים היא האם נוהגת מצות ישיבת ארץ ישראל בלויים. ועיין עוד הרב מ"מ כשר, מפענח צפונות סימן יד.

3. מצות הישיבה בארץ ישראל היא לעשות פעולות שיגרמו ישיבה בכל אופן שיהיה, הן בהיותנו על אדמתנו, והן על ידי חרישה, נטיעה ובניין בתים. ההוכחה לכך, היא מהמשנה בכתובות (ק, ב) ששם נאמר: "הכל מעלין לארץ ישראל - הכל לאתויי עבדים". ובעבדים אין לארץ ישראל יותר מגופן! לכן מצווה זו נוהגת גם בכהנים ולויים האסורים בנחלה בארץ ישראל, ומקיימים את מצות הישיבה בגופן.⁹⁴

4. הרמב"ן הביא את המעשה המסופר בספרי (דברים יב, כח) על ארבעת התנאים שרצו לצאת לחוץ לארץ ולא יצאו ואמרו: "ישיבת ארץ ישראל שקולה כנגד כל המצוות שבתורה". ממעשה זה הוכיח הרמב"ן שמצווה זו נוהגת גם לאחר החורבן. בין ארבעת התנאים היה "חנניה בן אחי רבי יהושע" שהיה לוי, כמבואר בגמרא ברכות (סג, א). מוכח, שגם לוי חייב במצות ישיבת ארץ ישראל.⁹⁵

ו. יש שתירצו⁹⁶ שהביטוי בגמרא "הרבה מצוות נצטוו ישראל" הוא ניסוח כולל, וכוונתו למצות ישיבת ארץ ישראל, שהיא מצווה כללית הכוללת הרבה ממצוות התורה, כגון: מצוות התלויות בארץ ושאינן תלויות בה. זו הסיבה שבחרה הגמרא דווקא בביטוי זה. משה ביקש להיכנס לארץ כי בעצם הכניסה ועל ידה יתקיימו הרבה מצוות.⁹⁷

נוסיף על התירוצים הנ"ל: הלשון "הרבה מצוות נצטוו ישראל ואין מתקיימין אלא בארץ ישראל" כוונתה אינה רק "למצוות התלויות בארץ". התשב"ץ (ש"ת, ח"ג סימן קצח) הסביר שהכוונה למצוות אחרות, כגון: מצוות הנוהגות במלחמת שבעת עממים, הבדלת ערי מקלט, הכרתת זרע עמלק, מצות המלך, בניין בית המקדש ועוד.⁹⁸

בספר שני לוחות הברית (שער האותיות אות ק) כתב: "ראוי לאדם להביא את עצמו לידי חיוב מצווה ולקיימה אף על פי שאינו מחויב בה... ומי שאינו עושה כן לפעמים, נענש בעת שהדין שלמעלה מתוח... וזה היה עניין משה רבנו... שהיה רוצה להביא עצמו לידי חיוב קיום המצוות בארץ ישראל". דברי השל"ה מקורם בדברי הרא"ש (מ"ק פ"ג סימן פ) שכתב: "יש לו לאדם לחזור ולקיים כל המצוות כדאמר (סוטה יד, א)

94. הרב אברהם פיעטרקאווסקי, ספר פסקי תשובה, פיעטרקוב תרצ"ג, ח"א סימן רמה, עמ' לח.

95. שו"ת חסדי אבות סימן כד אות ג.

96. הרב אליעזר וולדינברג, שו"ת ציץ אליעזר, ח"ז סימן מח פרק יב, מצות יישוב ארץ ישראל בכללותה. ראה עוד הרב יעקב משה חרל"פ, מעייני הישועה, ח"ג פרק יב.

97. ראה עוד: הרב משה יונה צוויג (שו"ת אהל משה, ח"ב סימן כג סעיף ח), שתירץ גם כן בדרך זו על פי דברי הרמב"ן (ויקרא יח, כה), ואכמ"ל.

98. הרב ש"ג מרל, זכרון יעקב (ענייני מצות יישוב ארץ ישראל, ח"א סימן ו סעיפים ח-יג) האריך ודן בשיטת התשב"ץ, עיין בדבריו.

גבי משה רבינו שלא היה תאב להיכנס לארץ ישראל לאכול מפריה אלא כדי לקיים מצוות התלויות בארץ⁹⁹.

3. דוד עירום מן המצוות

היו שהקשו¹⁰⁰ מהגמרא במסכת מנחות (מג, ב): "ובשעה שנכנס דוד לבית המרחץ וראה עצמו עומד עירום אמר: אוי לי שאעמוד עירום בלא מצווה, וכיוון שנזכר במילה שבבשרו נתייבבה דעתו". אם ישיבת ארץ ישראל היא מצות עשה מדוע אמר דוד שהוא עירום בלא מצווה, הלוא מקיים הוא את מצות ישיבת ארץ ישראל?

לענ"ד, לא קשה כלל. גם הסוברים שאין כיום מצווה בישיבת ארץ ישראל (כבעל המגילת אסתר) מודים שבימי דוד ועד חורבן בית ראשון נהגה מצווה זו. ואם כן גם לשיטתם קשה מדוע לא נזכר דוד במצווה זו? אלא הגמרא מדברת על מצוות שהאדם "רואה בעיניו" ועל ידם נזכר בקב"ה כגון: ציצית, תפילין ומזוזה¹⁰¹, וכפשט הגמרא "תנו רבנן: חביבין ישראל שסיבבן הקב"ה במצוות - תפילין בראשיהן ותפילין בזרועותיהן וציצית בבגדיהן ומזוזה לפתחיהן". ולכן כשעמד דוד עירום בבית המרחץ, המצווה ש"נזכר" היתה מילה בלבד. "עירום מן המצוות" פירושו, מסוג מצוות שאדם רואה בעיניו ומזכירן לו את הקב"ה. ולכן אין גמרא זו שייכת כלל למצות ישיבת ארץ ישראל.

99. ראה עוד: זכרון יעקב (שם, שם) סעיפים א-ג. הרב נתן צבי פרידמן, שו"ת נצר מטעי, סימן לה סעיף ב עמ' קמז.

100. שמחה הכטמן, יד משה, קובץ תורני לזכר הרב משה לוי (בת-ים תשנ"א) "יישוב ארץ ישראל לאור ההלכה"; הרב שמואל פנחס'י, ספר מנחת שמואל, ירושלים תשנ"ט, ח"ב, אה"ז, סימן יד, עמ' רנב.

101. בספר החינוך מצווה טז' הסביר מאמר חז"ל זה: "אלו המצוות תמידיות ונפעל בהם [האדם] תמיד".

על ארץ ישראל נצטוינו עוד מימי האבות

האדמו"ר ר' מאיר יחיאל מאוסטרויבצא היה אומר: גדולה היא מצות ישיבת ארץ ישראל, שכן היא המצווה הראשונה שנצטווה עליה יהודי מעולם. שהרי היא מצות עשה עוד מזמן אברהם אבינו, שנאמר לו: "לך לך... אל הארץ אשר אראך" (בראשית יב, א). והיא כמו מצות עשה של מילה שנתחייבנו בה עוד מזמן אברהם (וכן כתב במשך חכמה, בראשית יב, ה ד"ה ויקח אברהם על פי הוזהר פרשת לך לך). וראייה לזה מדברי המדרש על הפסוק "ויירא יעקב מאד" (בראשית לב, ח): "אמר [יעקב]: כל השנים הללו הוא [עשיו] יושב בארץ ישראל, שמא הוא בא עלי מכח ישיבת ארץ ישראל" (בראשית רבה עו, ב). מבואר, שהמצווה היתה לזרעו של אברהם אבינו עוד מימי אברהם.

ובודאי שמצווים היו על זה, שהרי במסכת סוטה (כא, א) מקשה הגמרא על הנאמר במשנה, "אם יש לה (לסוטה) זכות - היתה תולה לה (והיתה רוחה את עונשה). זכות דמאי? אילמא זכות דתורה, מי מגנא כולי האי? והרי אינה מצווה ועושה היא". ואם נאמר שעשוי לא היה מצווה על זה, למה נתיירא יעקב מעשיו שתגן עליו מצות ישיבת ארץ ישראל, והרי מצווה שאינו מצווה ועשה אינה מגינה! אלא ודאי דמצווים היו על מצווה זו זרעו של אברהם עוד מימי אברהם.

ובזה אמר לפרש גם כן מה שאמרו חז"ל (מדרש רבה, דברים רבה ב, ח): "יוסף הודה בארצו, מניין? גבירתו אומרת (בראשית לט, יד) "ראו הביא לנו איש עברי" וגו', ולא כפר, אלא אמר (בראשית מ, טו) "גִּנְבִי מֵאֶרֶץ הָעִבְרִים" - נקבר בארצו... משה שלא הודה בארצו, שהרי בנות יתרו אמרו (שמות ב, יט) "איש מצרי הצילנו מיד הדוּעִים", והיה שומע ושותק - לפיכך לא נקבר בארצו, עד כאן. והוא תמוה, שהרי יוסף בא מארץ העברים לכן אמר שהוא עברי, אבל משה הרי בא ממצרים, לכן אמר מצרי - על שם ארצו.

נראה להוסיף בדבריו - קשה: הרי משה לא היה נוכח כשבנות יתרו אמרו לאביהן: "איש מצרי הצילנו", שהרי יתרו אמר להן: "ואיו, למה עזבתן את האיש, קראן לו ויאכל לחם" (שמות ב, כ), ולכן לא מחה כשאמרו "איש מצרי" וצריך לומר, שכשביקשו ממנו לבוא ולאכול עמהן, כינו אותו "איש מצרי", והוא שתק ולא מחה. לעומת זאת, יוסף היה חייב לומר לשר המשקים: "גנב גנבתי מארץ העברים", שהרי המצרים ידעו שהוא עברי, מפני שאשת פוטיפר אמרה לבעלה "בא אלי העבד העברי..." (בראשית לט, יז), ובנוסף בבית פוטיפר היה יוסף אוכל לברו, שהרי "לא יוכלון המצרים לאכול את העברים לחם כי תועבה היא למצרים" (שם מג, לב), ומסתבר שפוטיפר אמר זאת לממונה על בית הסוהר כדי להשפיל ולבזות את יוסף. ואם כן, מה הרבותא בכך שיוסף הודה בארצו?]

אבל לפי הנ"ל יש לישיב זה. והוא, דמאחר שנצטוו אברהם וזרעו לישיב תמיד בארץ ישראל, וישיבת מצרים רק לפי שעה היתה, הנה לפי זה קביעת ישיבתם של בני ישראל היתה רק ארץ ישראל, וישיבת מצרים היה נקרא רק ישיבת ארעי. וכדאיתא בירושלמי בסכת ביכורים (פ"ג ה"ג) על הפסוק דכתיב (יחזקאל לו, יז) "בית ישראל יושבים על אדמתם", וישיבת ישראל הוא רק על אדמתם אבל בחוץ לארץ אין ישיבתם רק ישיבת ארעי, ולכן אין נקרא מקומן של ישראל, רק ארץ ישראל ולא חוץ לארץ.

לכן, אף שמשנה רבינו בא ממצרים, לא היה לו לקרוא עצמו על שם מצרים שהוא דירת ארעי של ישראל, רק על שם ארץ ישראל שנצטוו לדור שם והוא דירת קבע של ישראל. ולפי שהקב"ה מדקדק עם הצדיקים כחוט השערה לכן נענש משה רבינו על שקרא עצמו על שם מצרים, שבשביל זה לא נקבר בארץ ישראל.

[נראה להוסיף: ושכרו של יוסף היה מכיוון שהודה מעצמו, ולא זו בלבד שלא התבייש בארצו, אלא הכריז בגאווה לפני פרעה ושריו: עברי מארץ ישראל אנכי; וזאת למרות שבעיניהם עברי [נחשב] אדם נחות. ועוד, שלא חישוב חשבונות, שמא פרעה לא יודע שעברי הוא.]

(ספר גאולת ישראל, הרב דוד ילין, ודרשה תרפ"ח, בהסכמה)

לידתו של כל יהודי אינה אלא בארץ ישראל

הרב י"ל מימון (למען ציון לא אחשה, ירושלים תשי"ד, עמ' 37-38) מספר:

בשנת תרע"ד כשפרצה מלחמת העולם הראשונה בין גרמניה ותורכיה מצד אחד, לבין רוסיה ואנגליה מצד שני, פירסמה הממשלה התורכית דאז חוק מיוחד, כי מי שאיננו נתין תורכי, מוכרח לעזוב את הארץ. רבים מיהודי רוסיה גורשו ועזבו את ארץ ישראל, אבל היו רבים אחרים שהסכימו לקבל את הנתנות העות'ימנית כדי להשאר בארץ. בימים ההם החליטו הרב א' ציטרון רבה של פתח תקוה והרב י"ל מימון להתעת'מן. כשבאו לתחנת המשטרה כדי לקבל נתנות תורכית, הודיעו להם שהתנאי לכך הוא - שישבעו או יצהירו בהן צדק שנולדו בארץ ישראל. הם התייעצו ביניהם מה לעשות, ואז פנה הרב ציטרון לרב מימון ואמר לה: חותני הוא ר' יוסף רוזין רבה של דווינסק (בעל צפנת פענח), והוא אחד מגאוני וגדולי הדור, נשאל אותו אם מותר לנו לומר בהן צדק או להישבע שנולדנו בארץ ישראל, ולא נצטרך לעזוב את הארץ. הם שלחו לו מכתב וביקשו את חוות דעתו. לאחר זמן קיבלו ממנו תשובה. נאמר שם: "כודאי מותר, שכן נאמר: 'ולציון יאמר איש ואיש יולד בה' (תהלים פז, ה) - 'אחד שנולד בה ואחד המצפה לראותה' (כתובת עה, א). כמובן שהם שמעו בקולו, והצהירו בהן צדק שנולדו בארץ ישראל והפכו לנתנים תורכיים.

תשובה ברוח זו השיב מרן הראי"ה קוק לנציב העליון הבריטי הראשון, היהודי הרברט סמואל. כשביקש הרב ממנו שלא יגרש מן הארץ "עולים בלתי ליגליים", השיב הנציב הבריטי לרב קוק: הלוא האנשים הללו עברו על החוק כשעלו באופן בלתי חוקי לארץ, והרי נאמר בתלמוד "דינא דמלכותא דינא" וכיצד כבודו מבקש עבורם? השיב הרב: חוקים אלה אינם חלים כלל על היהודים, כי הללו אינם עולים חדשים, הם תושבים חוזרים. כיצד, תמה הנציב, והרי בני אירופה הם? אמר לו הרב: הסתמכת על דברי חז"ל, ובתלמוד נאמר: "אחד שנולד בה ואחר המצפה לראותה" (כתובת עה, א). יהודים אלה שבורך לא דרך התאמצו לבוא לארץ, ושציפיה אחת היתה בלבם, להגיע לציון ולעלות לירושלים, הם באו לכאן לא כעולים חדשים אלא כתושבים חוזרים, והארץ חייבת לקבל אותם כמו שכל אמה מקבלת את בניה כשהם שבים ממרחקים כעבור שנים.

(מועדי הראי"ה, הרב מ"צ נריה עם' תידיית, וראה עוד אנרות ראי"ה ח"ד אגרת א'קמד עם' קלט)